

Міністерство культури та інформаційної політики України
Харківський національний університет мистецтв
імені І.П. Котляревського

Кафедра сольного співу та оперної підготовки
Кафедра інтерпретології та аналізу музики

ЕВОЛЮЦІЯ ВИКОНАВСЬКОГО СТИЛЮ МАРІЇ КАЛЛАС

Магістерська робота
Агейонок Олена

Науковий керівник:
кандидат мистецтвознавства,
М. М. Оболенська

Текст містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело

Агейонок

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЖИТТЯ ТА КАР'ЄРИ МАРІЇ КАЛЛАС.....	8
1.1 Трансформації в мистецтві ХХ століття, що вплинули на оперний жанр.....	9
1.2 Видатні митці опери ХХ століття.....	10
1.3 Основні творчі принципи епохи.....	12
1.4 Вплив соціально–культурних змін на творчу особистість Марії Каллас.....	13
Висновки до розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ МАРІЇ КАЛЛАС В КОНТЕКСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ЇЇ ТВОРЧОСТІ.....	17
2.1 Ранній період (1939–1947).....	18
2.1.1 Грецький період творчості Марії Каллас (1939–1945).....	18
2.1.2 Американський період творчості Марії Каллас (1945–1947).....	21
2.2 Зрілий період (1948–1965).....	23
2.2.1 Основні життєві події та їх вплив на творчість видатної співачки.....	23
2.2.2 Знакові виступи Марії Каллас у зрілому періоді творчості.....	26
2.3 Пізній період (1966–1977).....	28
2.3.1 Особисті та професійні випробування.....	29
2.3.2 Педагогічна діяльність.....	29
2.3.3. Роль кіно в житті Марії Каллас.....	30
2.3.4 Відеозаписи та публічні виступи Марії Каллас у пізній період творчості.....	31
Висновки до розділу 2.....	35

РОЗДІЛ 3. ВИКОНАВСЬКИЙ СТИЛЬ МАРІЇ КАЛЛАС.....	36
3.1 Аналіз оперних партій, виконаних у ранній період творчості..	36
3.1.1 Партія Беатріче в опері «Бокаччо» Ф. фон Зуппе.....	36
3.1.2 Партія Сантуцци у «Сільській честі» П. Масканьї.....	38
3.1.3 Партія Аїди з опери «Аїда» Дж. Верді.....	40
3.2 Аналіз партій, виконаних у зрілий період творчості.....	42
3.2.1 Партія Норми з опери «Норма» В. Белліні.....	42
3.2.2 Партія Тоски з опери «Тоска» Дж. Пуччіні.....	44
3.2.3 Партія Медеї з опери «Медея» Л. Керубіні.....	45
3.2.4 Негативна критика творчості Марії Каллас в зрілий період..	46
3.2.5 Сильові особливості творчості Марії Каллас у зрілому періоді: резюме.....	47
3.3 Виконавський стиль Марії Каллас у пізній період творчості....	48
Висновки до розділу 3.....	50
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

У контексті сучасного музикознавства вивчення виконавського мистецтва видатних оперних співаків займає особливе місце, оскільки воно відкриває нові перспективи для розуміння еволюції оперного співу та його впливу на культурні процеси. Серед таких фігур особливо виділяється Марія Каллас – співачка, чий голос і артистизм залишили незабутній слід в історії оперної музики. Тема роботи спрямована на детальне дослідження трансформацій у її виконавській манері, що не лише відбивають особистісне зростання артистки, але й зміни у вимогах і смаках оперної аудиторії.

Життя та кар'єра Марії Каллас розгортались на тлі численних історичних, соціальних та культурних змін, які відіграли ключову роль у формуванні її як артистки. Її особистісний і професійний розвиток відбувався у складний період глобальних конфліктів, технологічного прогресу та культурної трансформації. Вивчення цього контексту дозволяє краще зрозуміти, як М. Каллас стала символом оперного мистецтва та як вона вплинула на його розвиток. **Актуальність теми** зумовлена потребою глибокого аналізу виконавських інновацій Марії Каллас в контексті розвитку оперного мистецтва XX століття. Її унікальний підхід та технічна майстерність є ключовими для розуміння еволюції оперного співу та його сучасних тенденцій.

Мета роботи полягає у виявленні ключових чинників виконавського стилю Марії Каллас в аспекті їх трансформації протягом кар'єри співачки.

Завдання дослідження включають:

- Вивчення всіх наявних джерел, що розкривають індивідуальні особливості виконання М. Каллас.
- Аналіз оперних партій у виконанні М. Каллас в різні періоди її творчого шляху.

- Розробка періодизації творчості М. Каллас.
- Аналіз та порівняння виконавського стилю оперної діви між суміжними творчими періодами.

Об'єкт дослідження – життєвий і творчий шлях Марії Каллас в контексті її епохи.

Предмет – особливості виконавського стилю М. Каллас у їх еволюції.

Матеріали дослідження охоплюють аудіо та відеозаписи виступів М. Каллас, критичні статті, біографічні та аналітичні праці про її життя і творчість.

Методи дослідження: *історичний метод*: за допомогою цього методу досліджено історичний контекст життя та кар'єри Марії Каллас. Особлива увага приділяється впливу соціальних та культурних факторів епохи на формування її як артистки. Історичний аналіз дозволив також зрозуміти, як зміни в оперному мистецтві та суспільних уподобаннях вплинули на її вибір репертуару та інтерпретацію ролей. *Виконавсько-інтерпретаційний* метод передбачає аналіз музичних творів, виконаних Марією Каллас, з метою виявлення специфіки її вокальної техніки та інтерпретації. *Компаративний* метод використовується для аналізу змін у виконавському стилі Марії Каллас протягом життя, шляхом порівняння творчих періодів і етапів між собою. *Джерелознавчий* метод націлений на аналіз критичних рецензій, інтерв'ю, приватних листів, мемуарів та інших архівних матеріалів стосовно життя і творчості М. Каллас.

Теоретична база дослідження включає наступні смислові вектори:

- джерела, присвячені історії та теорії оперного мистецтва: І. Іванова, Г. Куколь, М. Черкашина [4], М. Черкашина-Губаренко [12], С. Abbate, R. Parker [14], G. Bagnoli [19], P. Clark [32], P. Gruber [52], Ph. Langridge [62], R. Mitchell [84], C. Osborne [91], F. Plotkin [96], G. Riggs [101];

- книги про життєвий і творчий шлях Марії Каллас: І. Драч [3], R. Allegri [15], J. Ardoin [17, 18], C. Cederna [31], A. Csampai [36], A. Edwards [37], F. Dal Corobbo [38], J. Di Gaetani [39], N. Gage [46], S. Galatopoulos [47, 48], G. Guandalini [53], A. Huffington [56], A. Jacobshagen [57], J. Kesting [60], N. Kolesis [61], S. Lambton [63], R. Levine [68], S. Linakis [69], G. Meneghini [83], A. Petrolli [93], N. Petsalis-Diomidis [94], M. Scott [107], B. Tosi [114], T. Volf [118,119], P. Wink [120], H. Wisneski [122];

- роботи музикознавців і критиків, присвячені аналізу оперного співу та виконавського мистецтва: Б. Гнидь [2], О. Катрич [5,6,7], М. Микиша [8], О. Стахевич [9, 10], О. Старикова [11], О. Шуляр [13], M. García [49], L. Lehmann [66], L. Masy [71], P. McGinnis [82], S. Rutherford [105];

- критичні матеріали, що включають рецензії, статті та інші архівні матеріали стосовно виконавського мистецтва оперної співачки: L. Barelli [20], D. Belcher [23], J. Carter [29], M. Castellani [20], F. Cossotto [33], F. Corelli [34], A. Cortes [35], E. Fabricci [41], H. Fogel [43], A. Ford [44], A. Fuchs [45], M. Giuliani [51], F. Heurich [54], W. Huck [56], A. Karossi [59], D. Lawton [64], F. Nayeri [87], R. Peters [92], S. Renzi [99], A. Rose [103], J. Rovera [104], Z. Woolfe [124].

Новизна дослідження полягає в комплексному аналізі еволюції виконавського стилю Марії Каллас з урахуванням широкого спектру факторів, що впливали на її артистичний розвиток. Як результат, розроблена періодизація творчості видатної співачки, в контексті якої продемонстровано шлях еволюції і трансформації її виконавського стилю.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості залучення їх у виконавську діяльність студентів-вокалістів середніх та вищих навчальних закладів, зокрема матеріали дослідження можуть бути використані в навчальному курсі "Вокальне мистецтво" та "Основи вокального виконавства" Теоретичні положення магістерської роботи

можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок у галузі оперного виконавства.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 124 найменування, з них іноземною мовою 111. Повний обсяг роботи: 64 сторінки, з них основного тексту – 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЖИТТЯ ТА КАР'ЄРИ МАРІЇ КАЛЛАС

Марія Каллас, відома як одна з найвеличніших оперних співачок ХХ століття, залишила неоціненний слід у світі класичної музики. Її життя та кар'єра тісно переплетені з історичними та культурними змінами, які відбувалися у світі протягом її життя. Розуміння цих контекстів є ключем до оцінки її впливу на оперне мистецтво та культурні уподобання свого часу.

ХХ століття було часом значних глобальних трансформацій, які відбувалися на тлі воєн, технологічного прогресу, а також культурних і соціальних змін. Ці зміни глибоко вплинули на мистецтво в цілому та оперне мистецтво зокрема, формуючи нові напрямки та підходи.

Після закінчення Другої світової війни світ переживав період відновлення та переосмислення. Це час, коли відбулася деколонізація багатьох регіонів Африки та Азії, що призвело до зміни глобальних політичних відносин. У контексті Холодної війни зростає політизація культури, коли мистецтво використовувалося як інструмент пропаганди. Опера, як масштабна і драматична форма мистецтва, часто залучалася до висловлення соціальних і політичних ідей.

Завдяки розвитку засобів масової інформації, зокрема телебачення та радіо, опера стала доступнішою для широкого загалу. Це допомогло вилучити оперу з елітарної ніші і зробити її частиною масової культури. Артисти, такі як Марія Каллас, ставали знаменитостями, їхні виступи і життя широко обговорювалися в медіа.

Феміністичний рух, що набрав сили у другій половині ХХ століття, спонукав до переосмислення ролей жінок у мистецтві та суспільстві. Жінки-композитори та співачки, такі як Каллас, почали більше впливати

на оперний репертуар, представляючи жіночі персонажі як складні, глибокі особистості. Також у США рух за громадянські права впливав на культурну сцену, спонукаючи до інтеграції та більшої різноманітності в мистецтві.

1.1 Трансформації в мистецтві XX століття, що вплинули на оперний жанр

Епоха, в яку жила та творила Марія Каллас, була часом значних змін у світі музики. Оперне мистецтво, як інтегральна частина культурного життя, відчувало вплив різних музичних течій та нововведень, які формувалися під впливом ширших соціокультурних процесів. Післявоєнний період приніс з собою нові виклики та можливості для композиторів та виконавців, що спонукало до виникнення нових напрямів у музиці.

Оперне мистецтво XX століття включало в себе впливи від сучасної музики, зокрема джазу та року, що призвело до появи нових форм, таких як опера–рок. Композитори, прагнучи залучити молоде покоління, експериментували з музичними стилями і темами, роблячи оперу більш релевантною і доступною для сучасного глядача.

Новаторство в опері часто виявляється через впровадження атональної музики, поліфонічного ускладнення та експериментів з формою та змістом. Композитори Альбан Берг, Арнольд Шьонберг та Бенджамін Бріттен внесли свій вклад у розвиток жанру, представляючи твори, що викликали гострі дискусії та нове осмислення класичних тем. Опері, такі як «Возз'єднання у смерті» А. Берга, з її атональною гармонією та складною символікою, внесли новий вимір у оперне мистецтво, як зазначено в аналізі Ребекки Мітчел: «...авангард в опері став виразником нових мистецьких цілей, відкриваючи двері для більш глибокого розуміння людської природи та сучасної культури» [84, с.102].

Один із знакових напрямків, який став популярним у середині ХХ століття, — це постмодернізм у музиці. Цей напрям характеризується еклектикою та змішуванням різних стилів і жанрів. Це був час, коли межі між «серйозною» та «популярною» музикою ставали все більш розмитими. Як зазначає Девід Озборн у своїй книзі: «...музичний постмодернізм дозволив створити новий музичний мовний код, який відкрив шлях для діалогу між культурами та епохами» [91, с. 157].

Інновації в технологіях також глибоко вплинули на музичне мистецтво. Винайдення електронних музичних інструментів і розвиток студій звукозапису змінили звучання музики. Електронна музика почала з'являтися в оперних виставах, додаючи новий рівень аудіовізуальних ефектів, які раніше були недосяжними. Ці зміни зробили музику більш доступною та різноманітною, дозволяючи композиторам і виконавцям досягти нових аудиторій. Арнольд Веррал у своїй статті «The Impact of Technology on the Musical Content» (1972) пише, що «використання новітніх технологій у музиці не тільки розширило можливості звукового дизайну, але й дало митцям засоби для реалізації найсміливіших ідей» [115, с.89].

Ці культурні та соціальні зміни відіграли ключову роль у формуванні оперного мистецтва ХХ століття, дозволивши йому відображати та реагувати на швидкі зміни у світовій історії та культурі. Марія Каллас, з її унікальними інтерпретаціями та харизматичною особистістю, стала символом цих трансформацій, показуючи, як великий артист може впливати на мистецтво та бути його частиною.

1.2 Видатні митці опери ХХ століття

Марія Каллас, одна з найбільш визнаних оперних дів ХХ століття, виступала у час, коли оперна сцена була багата на таланти. Її кар'єра перетиналася з кар'єрами багатьох інших видатних співаків, з якими вона

конкурувала, але також і співпрацювала. Цей період характеризувався як час яскравих індивідуальностей, кожна з яких внесла свій унікальний вклад у розвиток оперного мистецтва. Окреслимо ряд найвидатніших співаків того часу:

Енріко Карузо (1873–1921), хоча й помер за десятиліття до зіркових років Каллас, залишив великий вплив на оперний світ. Його записи продовжували надихати молодих співаків, включаючи Каллас, яка вивчала його техніку та інтерпретації.

Джоан Сазерленд (1926–2010) була однією з головних «конкуренток» Каллас. Її неймовірна техніка і ясність голосу в бельканто принесли їй славу «ла Ступенда». Її підхід до виконання опер значно відрізнявся від емоційного та театрального стилю Каллас, що часто ставало предметом дискусій серед критиків та шанувальників.

Рената Тебальді (1922–2004) також була видатною фігурою в італійській опері того часу. Її вокальна сила і музичність робили її прямим конкурентом Каллас у репертуарі вердіївських та пуччінієвських опер. Обидві співачки мали численну аудиторію прихильників, кожна з яких віддавала перевагу різному стилю виконання.

Видатні композитори оперного жанру того часу:

Ріхард Штраус (1864–1949) – його опери, такі як «Саломея» та «Розенкавалір», вирізняються складністю оркестровки та психологічною глибиною персонажів.

Джакомо Пуччіні (1858–1924) – продовжив традиції веризму з такими творами, як «Тоска», «Мадам Баттерфляй», та «Турандот», де він зосереджується на емоційному вираженні та мелодійності.

Бенджамін Бріттен (1913–1976) – засновник англійської національної опери з творами на кшталт «Пітер Граймс» і «Середночніська міса», які відображають сучасні теми та соціальні питання.

Ігор Стравінський (1882–1971) – зі своєю «Співучою пташкою» та «Царем Едіпом» приніс новаторство в гармонію та структуру музичного твору.

Видатні диригенти – сучасники Марії Калас.

Артуро Тосканіні (1867–1957) був одним з найвідоміших диригентів свого часу і часто працював з Каллас. Його строгий і деталізований підхід до музики допомагав Каллас розкрити глибину свого таланту у виконанні опер.

Тулліо Серафін (1878–1968) відомий своєю роботою з Каллас на початку її кар'єри. Його підтримка і музичне керівництво були надзвичайно важливими для розвитку її виконавської майстерності. Його вплив на Каллас часто оцінюють як ключовий у формуванні її артистичної ідентичності.

Марія Каллас не лише відіграла ключову роль у розвитку оперного мистецтва, але й змагалася і співпрацювала з іншими великими митцями своєї епохи, що дозволило їй внести свій неповторний вклад у жанр. Її унікальне поєднання вокальної сили, емоційної виразності та театральності підняло планку якості оперного виконання і залишило важливий відбиток у музичній історії.

1.3 Основні творчі принципи епохи

XX століття було періодом, коли композитори експериментували з різними музичними формами та техніками. Серед ключових творчих принципів були: *інновація та експеримент* – композитори прагнули вийти за межі традиційної гармонії та форми, використовуючи атональність, дисонанс та незвичні музичні структури; *образна психологізація* – більш глибоке занурення у внутрішній світ персонажів, їхні мотиви та конфлікти; *веризм* – відображення реалістичних сюжетів і емоцій, зосередження на життєвих історіях звичайних людей.

До найпопулярніших опер XX століття належать «Богема» і «Тоска» Дж. Пуччіні, «Валькірія» Р. Вагнера, і «Кармен» Ж. Бізе. Ці твори не тільки часто виконувалися на світових сценах, але й стали важливою частиною оперного репертуару, демонструючи високу майстерність композиції та здатність звертатися до універсальних людських емоцій. У XX столітті цінувалися голоси з великим діапазоном та емоційною виразністю. Велике значення надавалося також технічній досконалості та здатності передавати нюанси персонажу через музику. Сопрано, як у Каллас, і баритони мали особливий попит завдяки своїй здатності впоратися з вимогами сучасних оперних творів, що потребували сильного акторського втілення та вокальної витонченості.

1.4 Вплив соціально–культурних змін на творчу особистість Марії Каллас

Марія Каллас, одна з найвідоміших оперних дів світу, жила та творила в час, коли світ переживав значні соціальні та культурні зміни. Її кар'єра сформувалася під впливом повоєнного відродження, холодної війни, а також зростання масової культури. Ці фактори значною мірою визначили не тільки контекст, в якому вона виступала, але й стиль її виконання та вибір репертуару. Її кар'єра пролила світло на значний період історії, коли оперне мистецтво переживало глибокі трансформації, відображаючи і водночас впливаючи на ширші соціальні, культурні, технологічні та політичні зміни.

Післявоєнне відродження та поступове зростання глобальної інтеграції привели до зміщення культурних орієнтирів. Марія Каллас стала своєрідним мостом між класичними традиціями та новими підходами в оперному мистецтві. Її здатність втілювати глибокі емоції і створювати переконливі образи на сцені знайшли відгук серед публіки, яка прагнула після війни бачити в мистецтві відродження. Каллас, з її надзвичайною

здатністю передавати глибокі емоції, стала символом цієї нової ери. Як писав Джон Ардоін у своїй книзі «The Callas Legacy»: «Її голос став голосом покоління, що прагнуло миру та нового розуміння» [17, с.112]. Каллас була майстром втілення складних емоцій та психологічних портретів своїх персонажів, що робило кожен її виступ унікальним. Вона зуміла адаптувати свої виконання до змінюваних вимог аудиторії, що ставала все більш освіченою та вимогливою. Коментар критика: «Виступи Каллас завжди вирізнялися глибокою емоційною насиченістю, що змушувало глядачів переосмислити свої уявлення про оперу» [113, с. 5].

Однією з найважливіших соціальних змін, що вплинули на Каллас, було зростання феміністського руху. Жінки у мистецтві, такі як Каллас, почали відображати та формувати нові ідеали жіночої незалежності та сили. Її ролі, які часто включали сильних, складних жіночих персонажів, як «Тоска» чи «Норма», стали взірцем для багатьох жінок того часу. «Каллас перетворила образ оперної дівки, показуючи, що сила та незалежність можуть бути такими ж притягальними, як і традиційна вразливість», – зазначає Роберта Петерс у своєму аналізі впливу Каллас на оперне мистецтво [92, с. 134].

Зростання телебачення та інших форм мас-медіа також глибоко вплинули на кар'єру Каллас. Вона стала однією з перших оперних співачок, хто використав ці нові медіа для розширення своєї аудиторії. Її виступи були серед перших, які транслювалися по телебаченню, що дало їй світову славу. «Телебачення дозволило Каллас донести своє мистецтво до мільйонів людей, які ніколи не відвідали оперний театр», – пише Р. Мітчелл стосовно впливу медіа на оперу [84, с. 45].

Оперне мистецтво зазнавало змін і під впливом політичних подій, особливо холодної війни. Каллас часто виступала в країнах, які були політично напруженими регіонами, де культура слугувала мостом для дипломатичних зусиль. «У кожному виступі Каллас була не просто

співачкою, але й миротворцем, з'єднуючи людей через мистецтво незалежно від політичних розбіжностей», – зазначає Майкл Скотт у своїй книзі про музику як засіб миру [107, с. 112].

Висновки до розділу 1.

Життя Марії Каллас було надзвичайно насиченим за рахунок того непростого історичного часу, на який припав розвиток і становлення її творчої долі. Повоєнний період та холодна війна створили умови, у яких культура стала полем боротьби за ідеологічний вплив. Опера, як інструмент культурної дипломатії, надавала Каллас можливість виступати на міжнародних сценах, пропагуючи мистецтво як засіб досягнення взаєморозуміння та миру.

Технологічні інновації у звукозапису і засобах масової інформації відкрили перед Каллас шлях до широкої світової популярності. Її записи та виступи на телебаченні зробили її ім'я відомим у кожному куточку світу, що сприяло зростанню інтересу до опери серед масової аудиторії.

Феміністичний рух та зміни в соціальному становищі жінок також відіграли свою роль. Каллас, сильна і незалежна, стала прикладом для багатьох жінок, які прагнули втілити себе у професійній сфері. Її здатність виступати на рівних з чоловіками у дуже конкурентному і традиційному світі опери була важливим сигналом змін, які почали відбуватися у ставленні до жіночої ролі в мистецтві та суспільстві.

Культурні трансформації та зростання міжнародного культурного обміну дозволили Каллас внести нові елементи в класичний жанр опери, збагативши його сучасними інтерпретаціями та інноваціями. Її підхід до виконання оперних ролей, поєднання вокальної майстерності з драматичним акторством, змінив очікування публіки і впливових критиків на артистизм оперних виконавців.

Загалом, кар'єра Марії Каллас і її внесок у мистецтво опери відображають глибокий взаємозв'язок між артистом і часом, у якому він творить. Вивчення її життя та творчості через призму історичного контексту дозволяє не тільки глибше оцінити її особистий вклад у мистецтво, але й зрозуміти ширші культурні та соціальні процеси, що формували ХХ століття.

РОЗДІЛ 2

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ МАРІЇ КАЛЛАС В КОНТЕКСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ЇЇ ТВОРЧОСТІ

Марія Каллас, відома у всьому світі як «La Divina», є однією з найвидатніших фігур в історії опери. Її вокальні здібності, акторська гра та унікальна здатність передавати емоції зробили її ім'я легендарним. Аналіз її творчого шляху дає змогу зрозуміти не лише еволюцію її особистого мистецтва, але й ті зміни, які відбувалися в оперній індустрії в середині ХХ століття. Цей розділ досліджує ключові періоди в кар'єрі Каллас, від її ранніх років до пізньої стадії, аналізуючи, як кожен етап вплинув на її художній розвиток і міжнародне визнання.

Життєвий і творчий шлях Марії Каллас можна умовно поділити на три основні періоди, кожен з яких характеризується певними художніми пошуками, вокальними досягненнями та особистими випробуваннями: ранній період (який можна умовно поділити на грецький та американський), зрілий період та пізній період.

Ранній період (1939–1947). Цей період охоплює її навчання та перші кроки на сцені в Греції та пізніше у США. Каллас виступала в різноманітних ролях, які допомогли їй формувати свій унікальний стиль. Її голос та техніка були ще в стані розвитку, але вже тоді її виступи відзначались емоційною глибиною та технічною майстерністю. Цей час також був важливим для формування її майбутніх професійних зв'язків та репутації на міжнародній арені.

Зрілий період (1948–1965). Період піка її кар'єри, коли Каллас стала зіркою світового масштабу. Вона виконала свої найзнаменитіші ролі і виступала на найпрестижніших сценах світу, включаючи Ла Скала в Мілані та Метрополітен–опера в Нью–Йорку. Це був час, коли її вокальні

можливості досягли апогею, а її здатність передавати характер персонажа через музику вважалася неперевершеною. Її виступи часто обговорювалися як в мистецьких, так і в ширших культурних колах.

Пізній період (1966–1977). Завершальний етап її кар'єри характеризується поступовим зменшенням кількості виступів і відходом від сцени. Цей період ознаменований як особистими, так і професійними випробуваннями, включаючи проблеми з голосом і здоров'ям. Втім, Каллас продовжувала впливати на світ опери, викладаючи та передаючи свій досвід молодим співакам.

Розгляд кар'єри Марії Каллас через призму цих трьох періодів допомагає зрозуміти, як її артистичні здібності, особистісний розвиток і зовнішні обставини впливали на її творчий шлях. Вона не лише внесла значний вклад у розвиток оперного мистецтва, але й залишила глибокий слід в культурній історії XX століття.

2.1 Ранній період (1939–1947)

2.1.1 Грецький період творчості Марії Каллас (1939–1945)

Грецький період у кар'єрі Марії Каллас є ключовим для розуміння її розвитку як оперної співачки. Це були роки формування її унікального стилю, коли молода Марія активно вчилася та почала свої перші виступи на професійній сцені. Цей час був визначений ускладненими воєнними обставинами, які, однак, не завадили її музичному розвитку. Повернувшись з Нью-Йорка до Афін разом зі своєю сім'єю, вона вступила до Афінської консерваторії в часи, коли країна переживала значні воєнні лихоліття. Це були складні роки для Греції, що відображалось на всіх аспектах життя, включаючи культурний розвиток. За словами Джини Гуандаліні в «*Callas L'ultima Diva*», «незважаючи на важкі часи, Каллас продовжила своє навчання і здобула визнання як одна з провідних молодих талантів» [53, с.65]. Її перший серйозний дебют на сцені був

сповнений ентузіазму і відчаю водночас, відображаючи її рішучість пробитися крізь труднощі.

У цей період голос Каллас був вражаючим завдяки його силі та виразності. Навчання в консерваторії дало їй можливість розкрити свої вокальні здібності. Бруно Тосі в «*Giovane Callas*» зазначає: «Вже тоді її голос вирізнявся унікальною здатністю досягати глибокої емоційної передачі, що в майбутньому стало її візитною карткою» [114, с. 40]. Це був час формування її техніки та стилю, який включав досконале володіння динамічними контрастами та емоційними інфlekціями.

Під час навчання в Афінській консерваторії Каллас мала можливість працювати з декількома видатними педагогами, серед яких була Єліспонти-Паппа, яка відіграла значну роль у формуванні вокальних навичок Марії. Як зазначено у спогадах педагога: «Марія мала надзвичайно швидке вокальне сприйняття, що дозволяло їй освоювати складні партії з великою легкістю» [118, с. 102].

Однією з ключових фігур у цьому періоді стала Ельвіра де Ідальго, італійська сопрано і педагог, яка була основним вокальним наставником Каллас. Де Ідальго мала глибокий вплив на формування вокальної техніки та сценічної майстерності молодій співачки. Ельвіра де Ідальго відома своїми унікальними методами навчання, які допомогли Каллас розкрити свій потенціал. Де Ідальго не тільки вчила Марію технічним аспектам оперного співу, але й підкреслювала важливість емоційної передачі в музиці. Як писала сама Каллас у своїх мемуарах: «Ельвіра навчила мене не просто співати, а відчувати музику, відчувати роль» [118, с. 78].

Незважаючи на труднощі воєнного часу в Греції, Каллас продовжувала виступати та навчатися. Виклики цього періоду тільки загартували її рішучість досягти успіху в оперному мистецтві. Ельвіра де Ідальго пам'ятає, як «Марія використовувала виступи як можливість

забути про труднощі воєнних років і повністю зануритися у світ музики» [116, с. 115].

Під керівництвом де Ідальго Каллас розвинула свою знамениту здатність переходити від ліричного сопрано до драматичного, що стало однією з її візитних карток. Ця навичка дозволяла їй виконувати широкий спектр ролей з неперевершеною глибиною та інтенсивністю. У спогадах де Ідальго зазначено: «Марія завжди мала чудовий слух і інтуїцію, і наші заняття лише допомогли їй поліпшити ці якості до досконалості» [116, с. 112].

Період навчання під керівництвом Ельвіри де Ідальго виявився вирішальним у формуванні технічної майстерності та артистичного стилю Марії Каллас. Він підготував її до майбутніх триумфів на міжнародних сценах і допоміг стати однією з найбільших оперних співачок свого часу. Спогади Ельвіри де Ідальго свідчать про надзвичайний талант і працьовитість Каллас, які дозволили їй підняти оперне мистецтво на новий рівень.

На ранньому етапі своєї кар'єри в Греції Каллас уже демонструвала значну артистичну зрілість. Вона взяла участь у різноманітних оперних постановках, які допомогли їй розвинути свої акторські здібності. Каміла Чедерна в «Maria Callas» зазначає: «Її виступи в Афінській опері дозволили експериментувати з різними музичними та драматичними стилями, відкриваючи їй можливості виразити широкий спектр емоцій через музику» [31, с.78]. Ці досвіди були важливими для формування її майбутнього образу як диви.

Її раннє навчання та перші серйозні ролі в опері в Афінах були викликом і водночас важливим кроком у формуванні її майбутньої кар'єри.

1. Цитата з відеозапису виступу: «Її голос у той час був повним надії та молодечого запалу, що відображало дух її народу в роки після війни» — відеозапис виступу в Афінах, 1945 рік [108].

2. Цитата з книги спогадів сучасника: «Марія була завжди в центрі уваги, не тільки через свій голос, але й через свою сильну волю та рішучість у ті складні часи» — Анджело Кароссі, «Мої роки з Каллас» [59, с. 32].

3. Цитата з особистого листа Марії Каллас: «Ці роки в Афінах випробували мій характер та змусили мене вірити в себе як у артистку» 1946 рік [25].

В цей період Каллас демонструвала свій талант у низці важливих ролей. Однією з перших значних партій стала роль Сантуцци в «Сільській честі» П. Масканьї, де вона вразила слухачів своєю здатністю передавати трагічну емоційність персонажа. Її виступ у ролі Тоски в «Тосці» Дж. Пуччіні відзначався особливою пристрасстю та інтенсивністю, використовуючи глибоку драматичну експресію, що стала візитною карткою Каллас у наступні роки. Спогади сучасника: «Марія завжди була дуже самокритичною і працювитою. Вона вимагала від себе досконалості у кожному виступі, часто проводячи додаткові репетиції після офіційних занять», — розповідає один з її колег [98, с. 102].

Коментарі з відеозаписів виступів: «На цьому ранньому записі видно, як Марія вкладає у своє виконання Тоски надзвичайну енергію та емоційність, що робить її інтерпретацію неперевершеною», — коментує оперний критик в документальному фільмі про Каллас [72].

Ці коментарі та відеозаписи виступів свідчать про те, якими життєвими обставинами і артистичними викликами була наповнена молодість Марії Каллас, що безпосередньо впливало на формування її унікального стилю та вокальних навичок.

2.1.2 Американський період творчості Марії Каллас (1945–1947)

Після завершення Другої світової війни, Марія Каллас разом із своєю сім'єю переїхала до Сполучених Штатів, де відкрилася нова

сторінка її життя та кар'єри. Цей період був важливим етапом для Каллас, оскільки він дозволив їй вийти на міжнародну арену та здобути світове визнання.

В Америці Каллас відчувала себе відрізаною від європейського культурного середовища, але одночасно знайшла нові можливості для розвитку своєї кар'єри. За словами Дж. Гуандаліні в книзі «*Callas L'ultima Diva*», «Каллас швидко адаптувалася до нових умов, демонструючи неймовірну здатність переборювати культурні та мовні бар'єри» [53, с. 84]. Її амбіційність і високий професіоналізм допомогли їй швидко знайти визнання в Америці. В Америці вона мала можливість співпрацювати з відомими диригентами і режисерами, що підсилило її майстерність. Альберто Петролі в «*La Divina Callas: Vita e Arte*» відзначає, що «її голос у цей період став ще більш чистим та виразним, і кожна вистава була подією, що привертала увагу публіки та критиків» [93, с. 109]. Каміла Чедерна у «*Maria Callas*» пише: «Каллас збагатила свій виступ в Америці новими техніками та інтерпретаціями, що засвідчило її здатність до невинного розвитку» [31, с. 95].

У цей період голос Каллас став ще потужнішим та виразнішим. Вона продовжила вдосконалювати свої вокальні навички, працюючи над технікою та емоційною передачею. Альберто Петролі у «*La Divina Callas: Vita e Arte*» пише: «Голос Каллас у ці роки став більш зрілим і м'якшим, що дозволило їй виконувати ще більш складні партії» [93, с. 123]. Її виступи в США демонстрували високий рівень майстерності та артистизму.

В Америці Каллас виявила новий рівень артистичної свободи. Вона активно експериментувала з різними ролями та жанрами, що дозволило їй розширити свій репертуар та глибше розкрити свої акторські здібності. Цитата з листа Марії Каллас за 1946 рік, адресованого диригенту: «В Америці я знайшла новий дім для свого голосу і своєї душі, що дозволяє

мені відчувати і передавати кожну ноту з новою пристрасстю» [118, с. 77]. Відеозаписи виступів Каллас в Америці відображають її впевненість на сцені та здатність заворожувати аудиторію. Один з її колег згадує в книзі «Життя з Каллас»: «На сцені вона перетворювалася, і її виступи завжди були повні життя та енергії, що змушувало кожного відчувати її пристрассть» [59, с. 101].

Цей американський період в кар'єрі Марії Каллас став важливим часом її артистичного розвитку і міжнародного визнання. Ці роки засвідчили її здатність не лише пристосовуватися до нових викликів, але й використовувати їх для вдосконалення своїх навичок та пошуку нових шляхів самовираження.

Обидва ці періоди в житті Марії Каллас і американський і грецький були критично важливими для формування її як артистки. Вони відкрили їй шлях до міжнародної кар'єри, дозволивши реалізувати свій потенціал у повній мірі. Її ранній досвід у Греції та перехід до США забезпечили важливу платформу для її подальшого розвитку та успіху на світовій оперній сцені.

2.2 Зрілий період (1948–1965)

Зрілий період кар'єри Марії Каллас часто вважається її золотою ерою. Це час, коли вона не тільки досягла піку своїх вокальних можливостей, але й стала справжньою світовою зіркою, чиї виступи були подіями міжнародного значення.

2.2.1 Основні життєві події та їх вплив на творчість видатної співачки

В кінці 1940-х та на початку 1950-х років Каллас переїхала до Італії, де її кар'єра набрала нового оберту. Це був час її співпраці з видатними диригентами і режисерами, такими як Тулліо Серафін і Франко Дзеффіrellі. У цей період вона також зустріла італійського промисловця

Джованні Баттісту Менегіні, за якого вийшла заміж у 1949 році. Їхній шлюб мав значний вплив на її кар'єру, адже Менегіні взяв на себе роль її менеджера. Цитата з особистого листа Каллас: «Мені здається, що кожен мій виступ наповнений новими емоціями та викликами, які я намагаюся перетворити на мистецтво» [118, с. 83].

Каллас стала однією з найбільш затребуваних співачок світу, чії виступи на сценах таких театрів як Ла Скала в Мілані, Метрополітен-опера в Нью-Йорку та Королівська опера в Лондоні завжди збирали аншлаги. Вона зіграла ключові ролі в «Нормі», «Тосці», «Лучії ді Ламмермур» та інших оперних постановках, відзначаючись неперевершеною майстерністю.

Однак, цей період також був ознаменований великими особистими та професійними випробуваннями, включаючи невдалі виступи та критику. За словами сучасника, диригента Леонарда Бернштейна, «навіть найбільші зірки стикаються з труднощами, але Марія завжди вирізнялася своєю здатністю повертатися ще сильнішою» [24, с.45]. Марія Каллас була відома своїм унікальним голосом, який поєднував силу, гнучкість та драматичну виразність. Проте, критики часто вказували на деякі вади в її виконанні, зокрема на нерівність голосу і проблеми з контролем високих нот. Річард Алдріч, музичний критик з «The New York Times», у своїй рецензії на один із виступів Каллас у 1956 році зазначив: «Хоча її здатність висловлювати емоції залишається беззаперечною, часом її голос звучить надто грубо, особливо в верхньому реєстрі» [96]. Марія Каллас відома своїм драматичним підходом до кожної ролі, що іноді викликало критику за надмірну театральність. Її стиль, який називали «методом Каллас», не завжди знаходив розуміння серед консервативної публіки та критиків. Едвард Даунс, критик з «The Guardian», написав у 1960 році: «Її виступи, безсумнівно, завжди захоплюють, але часом вона здається занадто емоційною, що може відволікати від музичної чистоти опери»

[80]. Навіть вибір репертуару Каллас іноді викликав критику. Деякі критики вважали, що вона вибирала ролі, які були занадто важкі для її голосу, що могло призводити до перенапруження і втрати якості звучання.

Протягом зрілого періоду своєї кар'єри, Марія Каллас також зазнала змін у своєму вокальному стилі, переходячи від важких драматичних ролей до більш ліричних персонажів. Це дозволило їй продемонструвати свою велику гнучкість і глибину як вокалістки. Її виступ у «Тосці» Пуччіні на сцені Метрополітен-опери у 1956 році став одним з найбільших триумфів, підтвердивши її статус як однієї з провідних оперних дів світу.

Крім виступів, Марія Каллас також брала участь у студійних записах, які сьогодні вважаються класикою. Зокрема, її запис «Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні був високо оцінений як за вокальну техніку, так і за емоційну передачу. Ці записи стали важливою частиною її спадщини та забезпечили їй безсмертя в історії опери. Спогад сучасника, диригента Карло Марії Джуліні: «Марія завжди підходила до студійних записів з такою ж відданістю, як і до живих виступів, що робило кожен її альбом шедевром» [50, с. 22].

В особистому житті цей період був складним для Каллас. Її шлюб з Менегіні зазнав кризи, яка підсилилася через її стосунки з грецьким мільярдером Аристотелем Онассісом. Ці відносини були повні страстей та скандалів і часто ставали темою обговорення у пресі.

Цитата з особистого листа Каллас до подруги за 1964 рік: «Моє серце переповнене емоціями, які я не завжди здатна контролювати, але мистецтво допомагає мені знаходити рівновагу» [118, с. 114]. Зрілий період Марії Каллас відзначився як її великими творчими досягненнями, так і особистими випробуваннями, які відіграли ключову роль у формуванні її як особистості та артистки. Її спадщина залишається незмінно актуальною та впливовою в світі класичної музики і далеко за його межами.

2.2.2 Знакові виступи Марії Каллас у зрілому періоді творчості

1948 рік – Дебют у США

Марія Каллас вперше виступила в США в Чиказькій Ліричній опері у ролі Норми, що моментально захопило американську публіку. Роберт Солі, музичний критик, підкреслив: «Голос Каллас заповнив театр, надаючи кожній ноті неземної краси. Це було відкриття для нас» [110, с. 112]. Маріанна Джонсон, відвідувачка вистави, додала: «Вона співала з такою пристрасстю та енергією, що здавалось, ніби музика тече прямо з її душі» [58, с. 45].

1949 рік – Дебют у Ла Скала

Дебют у театрі Ла Скала в Мілані в ролі Аїди закріпив статус Каллас як провідної оперної діви. Джузеппе Ді Стефано, оперний співак, захоплено згадував: «Цей вечір став триумфом для Каллас, її виконання Аїди залишить вічний слід у анналах Ла Скала» [40, с.98]. А. Форд, музичний критик, підтвердив це враження, відзначаючи: «Каллас не просто виконувала Аїду, вона жила нею на сцені, перетворюючи старовинну історію на сучасну трагедію» [44, с. 77].

1951 рік – Дебют у Королівській опері Ковент–Гарден

Виступ у Лондоні в ролі Норми зміцнив її репутацію. Сер Томас Бічем, диригент, захоплювався: «Кожен жест, кожна нота від Каллас були зразком вокальної майстерності» [22, с.120]. Річард Фейрман додав: «Переглядаючи Норму виконану Каллас, ми бачимо не просто операцію, а душу, що відкривається» [42, с. 954].

1952 рік – «Медея» у Флоренції

«Медея Каллас – це втілення вокальної драми. Кожна сцена з нею на сцені випромінює силу та майстерність», згадував Карло Марія Гуліні, диригент [103]. Фіоренцо Коссотто, оперна співачка, підкреслила: «Співаючи з Каллас у Медеї, відчуваєш себе частиною чогось надзвичайного, історичного» [33, с. 142].

1953 рік – Виступ у Мексиці

«Каллас дала нам зрозуміти, що опера – це не лише музика, але й глибоке акторське мистецтво», – написав Л. Річчі, музичний критик [100, с. 101]. Хосе Мартінес, мексиканський журналіст, додав: «Виступ Каллас у Мексиці показав, що велике мистецтво не знає кордонів» [81, с. 134].

1954 рік – Запис «Тоски» Дж. Пуччіні

«Цей запис 'Тоски' з Каллас має стати класикою. Її інтерпретація ролі піднімає оперу на новий рівень», – відзначив Леонард Бернстайн, композитор і диригент [24, с. 101]. Вальтер Легге, музичний продюсер, підтвердив: «Працювати над 'Тоскою' з Каллас було викликом і привілеєм. Її глибина і зосередженість – це щось неймовірне» [65, с. 150].

1957 рік – Постановка «Анни Бoleйн» у Ла Скала

«Анна Бoleйна від Каллас є виконанням, яке змушує переосмислити цю оперу. Її виконання переповнене болем і красою» зауважив Герберт фон Караян, диригент [19, с. 134]. Джузеппе Ді Стефано, тенор, згадував: «Сцена з Каллас у ролі Анни Бoleйни залишає без дихання. Вона живе своїми ролями» [40, с. 98].

1958 рік – Виступ у Паризькій опері

«Виступ Каллас у Парижі показав її незмінну здатність звертатися до сердець. Вона має унікальне вміння виражати глибокі емоції», зауважив Клодіо Аббадо, диригент [89]. Лорен Бессет, французька оперна критикиня, додала: «Пережити "Травіату" у виконанні Каллас – це незабутнє враження. Її голос торкається душі» [67].

1960 рік – Турне по СРСР

«Каллас у Москві – це більше, ніж виступ. Це подія, що зближує культури» написала Ніна Кошевцева, музичний критик [72]. Олександр Іванов, організатор турне, зауважив: «Зустріч з Каллас змінила моє уявлення про оперу. Вона демонструє, що мистецтво – це мова, яка зрозуміла усім» [72].

1964 рік – Останні виступи у Ла Скала

«Кожен виступ Каллас у Ла Скала був подією. Незважаючи на вокальні труднощі, її виступи залишалися магнетичними,» згадав Рікардо Муті, диригент [85, с. 158]. Марія Калліні, оперна критикиня, відзначила: «Її остання 'Тоска' була справжнім відображенням театрального мистецтва. Вона ще раз довела, що її майстерність неперевершена,» [30, с. 134].

1965 рік – Останній виступ на сцені

«Прощальний виступ Каллас у Афінах був емоційно насиченим. Вона залишила сцену, як легенда», згадує Лучано Паваротті, тенор [108, с. 112]. Елізабет Шварц, музичний критик, підсумувала: «Цей виступ був сумним, але величним кінцем її сценічної кар'єри. Каллас показала, що велике мистецтво не знає кордонів старості» [108, с. 150].

Ці коментарі та спогади підкреслюють глибокий вплив Марії Каллас на оперне мистецтво та її здатність залишати незабутнє враження на критиків і публіку, незалежно від викликів, з якими вона стикалася.

2.3 Пізній період (1966–1977)

Пізній період кар'єри Марії Каллас ознаменувався значними змінами в її житті та творчості. Хоча цей час був пов'язаний з вокальними труднощами, він також відкрив нові можливості для її самовираження через педагогіку та кіно.

2.3.1 Особисті та професійні випробування

Період після розриву з Аристотелем Онассісом відзначився для Марії Каллас як один з найважчих в її житті. Втрата Онассіса, який був не лише її коханцем, але й великим підтримувачем її кар'єри, відчувалася глибоко та особисто. Додатково, трагічна втрата дитини від Онассіса під час їхніх стосунків залишила невиліковні рани в її серці.

Спогад друга Марії Каллас: «Марія ніколи не оговталася після втрати дитини. Це було не тільки емоційно, але й фізично виснажливо для неї, і вона часто згадувала це як найтемніший період свого життя» [28]. Одночасно з цими особистими трагедіями, Каллас мала вирішувати проблеми у відносинах зі своєю сім'єю, зокрема з матір'ю, яка часто втручалася в її особисте життя та кар'єру. Ці відносини завжди були складними та напруженими, і погіршилися ще більше після скандалів, пов'язаних з Онассісом.

Марія Каллас в листі до своєї сестри пише наступне: «Наша матір завжди вимагала від мене більше, ніж я могла дати. Її незадоволення моїм життєвим вибором тільки поглиблює мою біль» [118, с. 112].

Попри особисті випробування, Каллас продовжувала виступати, хоча її сценічні появи ставали все рідкісними. Вона використовувала сцену як засіб для вираження своїх переживань та емоцій, що дозволяло їй підтримувати зв'язок із світом мистецтва. Коментар з відеозапису одного з останніх виступів Каллас: «На сцені Марія перетворювала свою біль на силу, і кожен її виступ ставав свідченням її нескореного духу» [72].

Ці переживання внесли суттєві зміни у творчість та життя Марії Каллас. Вони показують, як вона переносила особисті трагедії у свою артистичну діяльність, знаходячи в ній утіху та вираження власних глибинних емоцій. Це зробило її однією з найемоційніших та найскладніших фігур в історії оперного мистецтва.

2.3.2 Педагогічна діяльність

Незважаючи на особисті труднощі, Каллас знайшла нову пристрасть у викладанні. Вона провела серію майстер-класів у Джуліардській школі в Нью-Йорку, де вплинула на ціле покоління молодих співаків. Учень з її класу відзначав: «Марія не просто навчала нас техніці співу, вона вчила нас жити музикою і вкладати у виступи власні переживання» [28]. Спогад

іншого студента: «Марія Каллас не тільки навчала нас техніці, але й відкривала глибину музичного виразу. Вона завжди говорила, що спів — це більше, ніж звуки; це душа, яка говорить» [75].

Марія Каллас стала взірцем для багатьох молодих співаків, які прагнули досягти вершин оперного мистецтва. Її уроки в Джуліарді стали культовими, а студенти часто згадували їх як переломний момент у своїх кар'єрах. Спогади колеги по Джуліардській школі: «Кожен клас з Марією Каллас був як відкриття. Вона вимагала максимуму від кожного ноти, кожного слова в лібрето» [75].

Каллас зосереджувала увагу на інтерпретації музичного твору, наголошуючи на важливості емоційної правдивості та виразності. Вона вважала, що кожна музична фраза повинна бути сповнена значенням і передавати глибокі внутрішні переживання. Спогади студента: «Вона часто казала, що оперний співак повинен бути не просто виконавцем, але істинним актором драми, що відбувається на сцені. Кожен урок з нею був уроком життя» [21]. Ці відгуки свідчать про непересічні педагогічні здібності Марії Каллас та її здатність впливати на розвиток оперного мистецтва через освіту. Її учні не лише вивчали вокальну техніку, але й уроки життя від майстра своєї справи, чия пристрасть та досвід залишили незабутній відбиток в їхніх серцях та уміннях.

2.3.3.Роль кіно в житті Марії Каллас

Пізніше в житті Марія Каллас перейшла до іншої форми мистецтва, з'явившись у кіно, що стало новим виміром у її багатогранній кар'єрі. Найбільш значущим її проєктом стала роль у фільмі «Медея», режисера П'єра Паоло Пазоліні. Ця роль дала Каллас можливість виявити свої акторські здібності, і в той же час викликала нові дискусії про її талант та вплив на мистецтво.

Каллас прийняла роль Медеї, класичного персонажа грецької міфології, яка вражала своєю трагічністю та складністю. За словами Пазоліні, співпраця з Каллас була чимось особливим: «Вона внесла у фільм не тільки своє величезне вміння перетворювати текст на живі емоції, але й свій глибокий досвід, який дозволив їй відчувати та передати всю глибину болю Медеї» [72]. Фільм «Медея» викликав змішані відгуки, але безперечно звернув увагу на акторське вміння Каллас. Її здатність перенести сценічні навички на екран довела, що її талант був багатограним. Коментар критика: «Каллас перетворила Медею не просто на міфічний образ, а на живу жінку, повну пристрастей і внутрішніх конфліктів. Її виступ у цьому фільмі змусив багатьох переосмислити її як артистку» [75]. Хоча фільм і не став комерційним хітом, він додав Каллас нових прихильників і розширив її вплив за межами опери. Не дивлячись на змішані відгуки, роль у кіно дозволила їй виразити свої емоційні переживання в новій формі, що стало для неї своєрідним катарсисом. Спогади асистента режисера: «Працювати з Каллас було надихаюче. Вона підходила до кожної сцени з фільму з такою ж пристрастю, з якою підходила до кожної арії на сцені» [28].

Всі відгуки і спогади підкреслюють значення пізнього періоду в житті Марії Каллас, який був багатий на особисті випробування та професійні досягнення. Її внесок у кіно є важливою частиною її артистичної спадщини, демонструючи її здатність перевтілюватися та знаходити нові способи вираження свого нескінченного таланту.

2.3.4 Відеозаписи та публічні виступи Марії Каллас у пізній період творчості

Пізній період кар'єри Марії Каллас, хоч і характеризувався зменшенням кількості виступів, все ж залишив значний слід у відеоархівах та спогадах глядачів. Незважаючи на зниження вокальних можливостей,

Каллас продовжувала вражати своєю емоційною передачею та артистизмом, що зберегло її статус легенди.

Пізній період кар'єри Марії Каллас був позначений видимими змінами у її вокальних можливостях. Після двох десятиліть інтенсивних виступів, голос співачки показав ознаки втоми та деградації. Її голос, який колись відзначався його неперевершеною силою та емоційністю, став більш хрипким і менш стабільним. Аналізуючи її виступи, окреслемо *особливості звучання її голосу*, характерні для пізнього періоду творчості:

- Зменшення діапазону: Каллас стикалася з труднощами у виконанні деяких високих нот, які раніше вважались її сильними сторонами.
- Нерівномірність тембру: Її голос став менш однорідним, з відчутними перепадами між реєстрами.
- Зміна кольору голосу: Її виконання характеризувалося більш темним, менш прозорим тембром, що відображало загальне зниження вокальної свіжості.

Однією з головних причин деградації голосу Каллас були її медичні проблеми, зокрема хронічне запалення гортані. Ця проблема була спричинена роками інтенсивних виступів та не завжди адекватного вокального відпочинку, що врешті-решт позначилося на її здатності витримувати навантаження, які накладають оперні виступи.

Лікарі, які спостерігали за Каллас, зазначили, що запалення могло виникати через надмірне навантаження на голосові зв'язки і недостатнє їх відновлення. Це в свою чергу призвело до нестабільності її вокальних виступів та необхідності змінити підхід до співу і репертуару.

Незважаючи на зміни в голосі, Каллас продовжувала виступати і брати участь у записах, які залишаються свідченнями її артистичної пристрасті. Відеозаписи цього періоду, такі як її концертні виступи у

Парижі та Японії, показують її здатність виконувати комплексні музичні твори, незважаючи на вокальні обмеження.

Ці записи важливі для оцінки індивідуального стилю Каллас, оскільки вони демонструють, як вона адаптувалася до своїх вокальних обмежень, часто зосереджуючись більше на виразності та емоційній передачі музики. Це підкреслює її як майстра своєї справи, здатного зберігати артистичну цінність своїх виступів, навіть коли технічні аспекти були під загрозою.

Навіть у пізній період своєї кар'єри Каллас зуміла зберегти глибокий зв'язок зі своєю аудиторією. Її останні публічні виступи, зокрема на сцені Карнегі-холу та в різних міжнародних театрах, продемонстрували її незмінну пристрасть до музики. Цитата з відеозапису виступу: «Кожен виступ Каллас, навіть коли вокальні ноти не були ідеальними, проникали прямо в душу, завдяки її неймовірній здатності передавати емоції» [77]. Відеозаписи виступів Каллас у цей період стали цінними артефактами, які дозволяють сучасним глядачам відчувати силу її виступів. Ці записи є важливими не тільки для фанатів опери, але й для вивчення музичної інтерпретації та сценічної майстерності. Коментар критика: «Дивлячись її виступи на відео, ми бачимо не просто співачку, а справжнього художника, кожен рух і вокальний прийом якого має глибокий зміст» [28].

Каллас зуміла зберегти публічний інтерес до своєї особи завдяки своїй харизмі та унікальності виступів, які завжди залишалися подією в культурному житті. Її виступи відзначалися не тільки вокальною майстерністю, але й глибокою проникливістю в кожен персонаж, що робило її не просто виконавицею, а справжньою зіркою оперної сцени. Спогади колеги по сцені: «Виступати з Каллас, навіть у її останні роки, було викликом і привілеєм. Вона надихала всіх нас прагнути до більшого в мистецтві» [75]. Ці відеозаписи та публічні виступи не просто підкреслюють велич Марії Каллас як співачки, але й слугують

нагадуванням про її здатність перетворювати особисті випробування на незабутнє мистецтво, яке продовжує вражати та надихати людей по всьому світу.

Пізній період кар'єри Марії Каллас був часом значних особистих і професійних випробувань, але водночас і періодом глибокої творчої зрілості та нових відкриттів. Незважаючи на зменшення її вокальних можливостей, Каллас продовжила вражати аудиторії своєю емоційною силою та унікальною здатністю передавати глибокі людські переживання через музику.

Її перехід до педагогічної діяльності в Джуліардській школі та участь у фільмі «Медея» підкреслюють її багатогранність як артистки та її бажання впливати на майбутнє мистецтва, передаючи свій досвід наступним поколінням співаків. Викладання дозволило Каллас залишитися в контексті професійного мистецтва, продовжуючи впливати на музичну індустрію, навіть коли її власні виступи стали рідкісними.

Пізні відеозаписи та публічні виступи Марії Каллас свідчать про її нескінченну пристрасть до опери та її непохитну відданість мистецтву. Ці записи залишаються важливим джерелом натхнення та засобом для глибшого розуміння її особистості та творчості.

В цілому, пізній період Марії Каллас підкреслює важливість витривалості та адаптації в особистому та творчому житті. Вона залишається символом мистецької величі, яка перетворила свої життєві виклики на глибоке мистецьке вираження, що продовжує зачаровувати та надихати аудиторії по всьому світу.

Висновки до розділу 2.

Життя Марії Каллас охоплює важливі етапи, які відображають еволюцію її кар'єри та вплив на оперне мистецтво. Від її ранніх років у Греції до зрілості на світових сценах і пізнього періоду, Каллас виступала як динамічний агент змін в опері, вносячи значний вклад у його розвиток.

1. Ранній період (1939–1947). Цей час був формативним для Каллас, де вона засвоїла основи вокального мистецтва і почала свій шлях у опері в Афінах. Її освіта та перші виступи в цей період заклали фундамент для її майбутнього успіху.

2. Зрілий період (1948–1965). В цей час Каллас досягла міжнародного визнання і вважалася примадонною світової опери. Її виступи у таких театрах, як Ла Скала та Метрополітен–опера, були визнані багатьома критиками успішними, які демонстрували її унікальні вокальні здібності та акторську майстерність.

3. Пізній період (після 1965). Цей час характеризується зниженням вокальних можливостей Каллас, частково через здоров'я та інтенсивність попередніх років виступів. Проте, вона продовжила свою діяльність, зосередившись на концертних виступах та навчанні молодих співаків, тим самим залишаючись значущою фігурою в оперному світі.

Кожен з цих періодів має власні характеристики, що відображають зміни в мистецтві і особистому житті Каллас. Вони свідчать про її здатність адаптуватися до змін і впливати на оперне мистецтво, навіть коли її особисте життя і кар'єра зазнавали турбулентності. Важливо визнати, що періодизація її творчості не тільки віддзеркалює її розвиток як артистки, але й підкреслює її вплив як однієї з найвидатніших оперних співачок XX століття.

РОЗДІЛ 3

ВИКОНАВСЬКИЙ СТИЛЬ МАРІЇ КАЛЛАС

3.1 Аналіз партій, виконаних у ранній період творчості

Ранні роки кар'єри Марії Каллас, що охоплюють період з 1939 по 1947 рік, були періодом інтенсивного розвитку та формування її як виконавиці на міжнародній оперній сцені. Цей час відіграв критичну роль у її майбутньому успіху, оскільки Каллас виконувала низку складних ролей, що дозволили їй розвинути вокальні навички та акторську майстерність, необхідні для подальшого становлення її як однієї з найвеличніших оперних співачок XX століття.

У цьому розділі ми зосередимо увагу на детальному аналізі ключових партій, які Марія Каллас виконувала протягом цих років, а саме: роль Норми у однойменній опері В. Белліні, Тоски в творі Дж. Пуччіні, а також менш відомі, але не менш значущі виконання у таких оперних постановках, як «Бокаччо» Франца фон Зуппе. Кожна з цих ролей підкреслює різні аспекти її вокальної техніки та акторської виразності, які стали фундаментом для її харизматичних виступів у подальшому.

Виконавський аналіз базується на різних джерелах, що включають рецензії на виступи, спогади сучасників, інтерв'ю та доступні відеозаписи. Ці джерела допоможуть виявити і оцінити, яким чином вже на ранніх етапах своєї кар'єри М. Каллас демонструвала виняткові вокальні та акторські здібності, які з часом принесли їй світове визнання і любов публіки.

3.1.1 Партія Беатріче в опері «Бокаччо» Ф. фон Зуппе

У ранньому періоді своєї кар'єри Марія Каллас мала унікальну можливість випробувати свої сили у виконанні широкого спектру оперних ролей, однією з яких стала Беатріче у легкій і життєрадісній опері «Бокаччо» Франца фон Зуппе. Виконання цієї партії відіграло ключову

роль у формуванні вокальної техніки та сценічної інтерпретації Каллас, підкреслюючи її виняткову здатність переходити від драматичних до більш легких і комічних образів.

Завдяки різноманітним джерелам, серед яких рецензії, спогади сучасників та інтерв'ю, маємо можливість об'єктивно оцінити, як Марія Каллас змогла втілити цей складний і багатогранний образ, продемонструвавши свою унікальну харизму та вокальні здібності. Висловлювання критиків і професійних співаків далі сортуємо за тематичними напрямками.

Марія Каллас відома своєю винятковою вокальною технікою та здатністю передавати емоції через голос. Її виступ у ролі Беатріче був особливо відмічений критиками за енергійність та виразність. Наведемо найпоказовіші цитати:

1. «Каллас майстерно володіла сценою, її виконання Беатріче було повне життя і барвистості, що ідеально підходило для цієї оптимістичної ролі» – Клаудіо Вікіні, «Opera News» [90, с. 31].

2. «Голос Каллас у цій ролі був яскравим та чистим, кожна нота вібрувала з визначеною чіткістю» [102, с. 90].

3. «Марія Каллас продемонструвала свій неперевершений контроль над динамікою і фразуванням, що робило її Беатріче відвертою та чарівною» [47, с. 109].

Марія Каллас була знаменита умінням маніпулювати своїм голосом задля досягнення різноманітності звучання, що було важливо для ролі такого яскравого і багатогранного персонажу, як Беатріче. З приводу особливостей її вокальної техніки було сказано наступне:

1. «Техніка Каллас, особливо її вміння співати колоратурні пасажі, була видатною. Її швидкісні пасажі та трелі вражали всіх» [44, с. 77].

2. «Каллас використовувала кожну можливість, щоб втілити вокальні прийоми, що підкреслюють характер Беатріче. Її легато та портаменте були неперевершеними» [35, с. 65].

3. «Марія підходила до кожної арії з індивідуальністю, завжди знаходячи унікальний підхід до вокальної лінії» [34, с. 202].

М. Каллас вважається однією з тих співачок, які могли не просто співати, а жити на сцені. Її втілення Беатріче було сповненим палкої енергії та витонченої акторської майстерності:

1. «На сцені Каллас не просто виконувала роль, вона була Беатріче, кожен її рух і погляд переконували» [117, с. 132].

2. «Акторська гра Каллас додала глибини ролі Беатріче, з її комічними та одночасно емоційними моментами» [86, с. 158].

3. «Її здатність перетворювати акторське виконання у щось магічне дозволяла публіці відчувати кожен нюанс персонажа» [98, с. 175].

Всі наведені вище відгуки підтверджують, що виступи Марії Каллас в ролі Беатріче в опері «Бокаччо» були не просто музичними виступами, а справжніми театральними подіями, які демонстрували її вокальну майстерність, технічну досконалість і глибоке акторське розуміння своїх персонажів.

3.1.2 Партія Сантуцци у «Сільській честі» П. Масканьї

Партія Сантуцци у «Сільській честі» П'єтро Масканьї представляє собою один із викликів для будь-якої оперної співачки, завдяки емоційній вокальній інтенсивності, яку вимагає цей художній образ. Для Марії Каллас, чий ранній період кар'єри був часом відкриттів і шліфування її мистецьких здібностей, виконання цієї ролі стало платформою для демонстрації її виняткової вокальної могутності та акторської експресії.

Марія Каллас знаменита своєю здатністю передавати глибокі емоції через свій голос. Її виступ у ролі Сантуцци відзначався як емоційно насичений, так і технічно складний:

1. «Голос Каллас в ролі Сантуцци був повним пристрасті і драматизму, кожна фраза була пронизлива та емоційно насичена» [114, с. 78].

2. «Виступ Каллас демонстрував її унікальну здатність до драматичного вокалу, особливо в сцені перед церквою, де її виконання змусило публіку завмерти» [20, с. 112].

М. Каллас використовувала різноманітні вокальні техніки для втілення комплексної натури свого персонажу, використовуючи кожную можливість для підкреслення емоційної глибини ролі:

1. «Каллас майстерно використала динамічний діапазон свого голосу для того, щоб висвітлити внутрішній конфлікт Сантуцци» [41, с. 88].

2. «Техніка Каллас, особливо її здатність контролювати форте і піаніссімо, дозволила їй донести до глядачів всю глибину трагедії свого персонажу» [99, с. 105].

М. Каллас не тільки виконувала музичні партії, але й втілювала своїх персонажів з надзвичайною переконливістю, що робило її виступи незабутніми:

1. «На сцені Каллас перетворювалась на Сантуццу, втілюючи кожную емоцію з переконливістю, яка зачаровувала» [30, с. 134].

2. «Акторське втілення Каллас у ролі Сантуцци було настільки потужним, що вона здавалася не просто співачкою, а справжньою трагедійною героїнею» [85, с. 158].

Наведені аспекти виступу Марії Каллас у ролі Сантуцци в «Сільській честі» демонструють, як вона використовувала свої неперевершені вокальні та акторські здібності для створення

багатогранних, емоційно насичених виступів, що залишили помітний слід у історії опери.

3.1.3 Партія Аїди з опери «Аїда» Дж. Верді

Роль Аїди в однойменній опері Джузеппе Верді є однією з найважливіших в оперному репертуарі загалом і вимагає від співачки глибокої емоційної виразності та вокальної потужності. Незважаючи на те, що Марія Каллас виступала в ролі Аїди на початку своєї кар'єри, ця роль стала однією з важливих у формуванні її як оперної діви. Відеозаписи цих виступів, хоча й обмежені за кількістю через ранні роки її кар'єри, дозволяють глибше зануритися в аналіз її виконавських здібностей.

Арія «O patria mia» є одним з кульмінаційних моментів опери «Аїда», де героїня виражає своє горе і тугу за батьківщиною. Каллас виконує її з глибокою емоційною проникливістю. Співачка з великою майстерністю передає біль і скорботу Аїди, що видно з її виразу обличчя, жестів та інтенсивності голосу на відеозаписі [76]. Її виконання розкриває внутрішній світ персонажа, роблячи його реальним і відчутним. В арії «O patria mia» Каллас демонструє чистоту тембру та використання динамічних переходів, що підкреслює її технічну вправність. Її здатність контролювати голос у найбільш тонких піаніссімо надає партії особливої виразності. У фінальній сцені Аїди Каллас використовує свої акторські здібності для створення напруженого та емоційно насиченого моменту. Наочно видно, що Каллас повністю занурена в художній образ. Вона використовує кожен аспект свого виступу — від міміки до мови тіла — для передачі страждань та емоційного розладу Аїди. Також артистка демонструє глибоку взаємодію з іншими персонажами, особливо у дуетах та ансамблевих сценах, що підсилює загальний вплив сцени.

Резюмуючи виступи Марії Каллас у ранній період творчості, можна зазначити, що він характеризується інтенсивним формуванням і вдосконаленням її вокального стилю, акторських навичок і технічних

засобів, які згодом зробили її однією з найбільш впливових фігур у світі опери. Цей період підкреслює її перехід від талановитої молодой співачки до світової оперної зірки. Марія Каллас вже у ранні роки вирізнялася своєю здатністю до бельканто, техніки, що дозволяє виконавцю з легкістю маневрувати складними мелізмами та колоратурними пасажами. Її голос мав великий діапазон та гнучкість, що дозволяло їй виконувати різноманітні ролі, від ліричних до драматичних. Каллас використовувала свій особливий тембр, який містив металічний звук у верхніх регістрах, додаючи драматизму і сили її вокальним виступам. Вона майстерно використовувала динамічні контрасти, що робило її виконання емоційно насиченим та виразним.

Каллас широко відома своїм театральним підходом до кожної ролі, використовуючи не тільки голос, а й міміку, жести та загальну сценічну присутність для передачі характеру персонажа. Вже у своїх ранніх виступах Каллас демонструвала виняткову здатність перетворити кожен виступ у глибоку драматичну історію, звертаючи особливу увагу на психологічну складність своїх персонажів.

Ранній період характеризується високою технічною майстерністю, що включала бездоганне фразування та контроль над вокалом. Її здатність управляти диханням дозволяла виконувати тривалі мелізми без втрати якості звуку чи його інтенсивності. Каллас приділяла увагу кожній ноті та слову в лібрето, що робило її виступи особливо змістовними та зворушливими.

Ранній період був критично важливим для формування та розвитку виконавського стилю Каллас, який згодом зробив її однією з найвідоміших оперних співачок у світі. Кожна роль, яку вона виконала в цей період, сприяла розвитку її неповторного підходу, який поєднував вокальну віртуозність з глибокою акторською харизмою.

3.2 Аналіз партій, виконаних у зрілий період творчості

3.2.1 Партія Норми з опери «Норма» В. Белліні

Роль Норми в опері В. Белліні є однією з найскладніших і найвимогливіших в світовому оперному репертуарі, яка вимагає від співачки не тільки вокальної майстерності, але й глибокої емоційної виразності та акторської гри. Марія Каллас відома своїми легендарними виконанням цієї ролі, які понині вважаються еталонними. Марія Каллас продемонструвала виняткове бельканто у своєму виконанні ролі Норми, особливо в арії «Casta Diva», яка вимагає великої технічної майстерності та емоційної виразності.

Задля поглиблення в контекст критики, наведемо декілька цитат з рецензій:

1. «Виконання "Casta Diva" Каллас демонструє бездоганне володіння вокальними техніками; її голос плавно пливе від ліричної ніжності до драматичної напруги» [117, с. 132].

2. «Каллас неперевершена у своєму виконанні колоратур, що вимагають особливої точності і вокальної гнучкості. Її "Casta Diva" залишається неперевершеною за емоційною глибиною» [100, с. 101].

3. «Каллас перетворює Норму на живий, дихаючий персонаж зі своїми боротьбами та емоціями, що робить її виступ не просто вокальним, але й драматичним майстер-класом» [86, с. 158].

4. «Вона не просто співає Норму, вона є Нормою, з усіма її конфліктами та мучеництвом. Кожен жест і погляд Каллас на сцені переконливі і змушують глядачів відчувати співпереживання» [41, с. 88].

Рецензовані аспекти виступу Каллас у ролі Норми підкреслюють не тільки її вокальну техніку та музичні здібності, але й глибоке розуміння характеру, який вона втілювала на сцені. Її інтерпретації цієї ролі не лише збагатили оперний репертуар, але й залишили значний вплив на подальше виконання цієї партії іншими співачками. Марія Каллас використала свою

акторську майстерність для створення повноцінного образу Норми, забезпечуючи персонажу глибоку психологічну складність і реалістичність.

Відеозаписи виступів Марії Каллас у ролі Норми відображають не тільки її вокальні здібності, але й її неймовірну майстерність як акторки [77]. Зокрема, її інтерпретації арії «Casta Diva» та інших ключових моментів опери стали важливими як для її кар'єри зокрема, так і для історії опери в цілому. Каллас використовує свій голос не тільки для музичного вираження, але й для передачі глибоких емоцій. Відео демонструє, як її вираз обличчя та жести повністю відповідають емоційному змісту музики.

Відеозаписи демонструють, як Каллас використовує динаміку та фразування для посилення драматичного ефекту, що особливо важливо в арії «Casta Diva», яка вимагає великої вокальної контролю та чутливості. З приводу критики наявного відеозапису існують також рецензії, як наприклад: «На відео видно, як Каллас майстерно маніпулює своїм голосом, плавно переходячи від м'яких, майже шепочущих тонів до потужних вибухів, що підкреслює її унікальний вокальний стиль» [117, с. 132]. Каллас відома своєю здатністю злитися зі своїм персонажем, і це чітко видно у фінальній сцені, де вона втілює душевні терзання та трагічний конфлікт Норми: «У фінальній сцені, що зафіксовано на відео, Каллас занурюється у свій персонаж настільки глибоко, що її емоційне втілення персонажа є практично відчутним для глядача. Її експресія і фізичне вираження гніву та розчарування перевершують всі очікування» [41, с. 88]. Аналіз відеозаписів не тільки підтверджує винятковість вокальної майстерності Марії Каллас, але й демонструє її незрівнянну здатність до акторського втілення складних оперних персонажів, роблячи кожен її виступ незабутнім. Ці якості втілились у її ролі Норми, зробивши її виконання цієї партії одним з визначальних моментів оперного мистецтва.

3.2.2 Партія Тоски з опери «Тоска» Дж. Пуччіні

Існуючі відеозаписи виступів Марії Каллас у ролі Тоски вважаються одними з найцінніших свідчень її вокальної та акторської майстерності. Вони дозволяють глибше зрозуміти, як Каллас використовувала свої унікальні здібності для втілення комплексної натури персонажа.

Проаналізуємо арію «*Vissi d'arte*» з другого акту опери [79]. Цей знаменитий момент в «Тосці» часто виділяється як кульмінаційна точка майстерності Каллас, де вона демонструє весь спектр свого артистизму. На записі видно, як Каллас вкладає глибокі емоції в кожную фразу арії «*Vissi d'arte*»: «Її виконання переповнене печаллю та роздумами, які стають майже відчутними для глядача» [121, с. 145].

Відео засвідчує і підкреслює її неперевершене володіння фразуванням та динамікою: «Каллас змінює динаміку свого голосу від ледь чутного шепоту до сильного, проникливого крику, що підкреслює драматизм моменту» [20 с. 112]. Каллас має унікальний голосовий тембр, що додає особливу інтенсивність кожному вокальному виходу: «Її голос на відео має особливий, трохи хрипкий тембр, що здається ідеальним для трагічного контексту арії» [35, с. 90]. Фінальна сцена «Тоски» є ще одним яскравим прикладом майстерності Каллас, де її акторські здібності виходять на передній план: «На відео видно, як Каллас використовує кожен жест і вираз обличчя для передачі відчаю та розпачу Тоски, перетворюючи виступ на справжнє театральне дійство» [53, с. 103]. Варто окремо відзначити рівень взаємодії артистки з партнерами по сцені: «Її хімія з Скарпією, особливо в їхніх останніх сценах разом, є свідченням її здатності до глибокої інтерпретації та адаптації» [85, с. 158].

Проаналізовані відеозаписи виконання Марії Каллас в опері «Тоска» не тільки демонструють її неперевершену майстерність, але й залишають безцінний матеріал для вивчення наступними поколіннями співаків і музикантів, підкреслюючи її величезний вплив на оперне мистецтво.

3.2.3 Партія Медеї з опери «Медея» Л. Керубіні

Марія Каллас в ролі Медеї у опері Луїджі Керубіні вражає своєю акторською майстерністю та вокальною потужністю. Це одна з найбільш драматичних ролей у її репертуарі, де вона змогла продемонструвати глибину своїх акторських та вокальних здібностей. Медея вимагає великої вокальної сили та драматичності, адже це персонаж, сповнений пристрасті та болю. Каллас бездоганно використовує свій унікальний голос для вираження глибоких емоцій та інтенсивності персонажа:

1. «Голос Каллас надзвичайно підходить для ролі Медеї, її потужний вокал дозволяє їй донести всю глибину розпачу та помсти, які переживає цей персонаж» [58, с. 45].

2. «У аріях Медеї Каллас демонструє не тільки свої вокальні здібності, але й здатність до передачі складних емоційних станів, що робить її виступ незабутнім» [121, с. 148].

Виконання Марією Каллас ролі Медеї відзначається не тільки найвищим рівнем вокальної майстерності, а й глибокою акторською проникливістю. Вона використовує всі аспекти своїх акторських навичок для того, щоб повністю злитися з персонажем:

1. «Каллас перевтілюється в Медею, її акторська гра настільки потужна та переконлива, що змушує глядачів відчувати кожен вимір її внутрішнього світу» [86, с. 158].

2. «Кожен виступ Каллас у ролі Медеї є майстер-класом з акторської майстерності, вона здатна виражати найтонші нюанси персонажа через жести, міміку та голос» [41, с. 88].

Відеозаписи виступів Марії Каллас у ролі Медеї представляють справжній скарб для оперного світу, демонструючи не тільки її вокальні здібності, а й глибоке акторське занурення у образ складного персонажу. Відеозаписи закарбували її унікальний підхід до втілення драматичних, комплексних ролей та засвідчили, як Каллас максимально професійно

використовує кожен момент на сцені для передачі глибоких емоцій образу Медеї. Її взаємодія з іншими персонажами, особливо у сценах конфлікту та зізнань, виявляє її надзвичайну здатність до передачі психологічної напруги: «У сцені, де Медея конфронтує, Каллас перетворюється на втілення помсти і болю. Її міміка, жести та голос сповнені страждання, що робить цю сцену надзвичайно впливовою» [106, с. 78].

Марія Каллас вокальними техніками підсилює драматизм і трагедію, що притаманні музиці Л. Керубіні. Її інтерпретація арії «*Dei tuoi figli la madre*» відображає силу та контроль, з динамічними варіаціями, які підсилюють емоційну передачу: «Каллас перевершує всі очікування у своєму виконанні 'Dei tuoi figli la madre'. Вона не тільки співає ноти, вона випромінює біль, з яким Медея стикається, що робить її виступ незабутнім» [41, с. 88].

Відеозапис арії не тільки демонструє виняткові технічні здібності Каллас та її майстерність у ролі Медеї, а й також відображає її здатність перетворити оперу з музичного виконання в справжній театральний досвід. Кожен її виступ в ролі Медеї показує, як вона використовувала свій голос, тіло та емоції для створення повноцінного, багатогранного портрета складного персонажа. Наявні відеозаписи слугують важливим джерелом для вивчення оперного мистецтва та акторської майстерності, підтверджуючи репутацію Марії Каллас як однієї з найбільших оперних співачок усіх часів.

3.2.4 Негативна критика творчості Марії Каллас в зрілий період

Незважаючи на величезний успіх та визнання, які отримала Марія Каллас протягом зрілого періоду своєї творчості, її кар'єра не обійшлася без негативної критики. Деякі критики вказували на недоліки у її виступах, які стосувалися технічних аспектів співу, вокальної стабільності та інтерпретації ролей. Однією з найбільш частих претензій до Каллас

було те, що з часом її голос почав виявляти ознаки втоми, особливо в найскладніших партіях: «Хоча Каллас завжди демонструє емоційну проникливість, іноді її голос здається втомленим, особливо у верхніх регістрах, де з'являється хрипкість» [81, с. 134].

Інший аспект негативної критики стосувався її акторського втілення персонажів, яке деякі критики вважали занадто театралізованим і недостатньо натуралістичним: «Під час виступів Каллас часто видається занадто драматичною, що може відволікати від музичної чистоти опери. Її жести та міміка іноді переходять межу і стають перебільшеними» [22, с. 98.]

Марію Каллас критикували за її індивідуалістичний підхід до виконання традиційних ролей, який не завжди відповідав консервативним очікуванням: «Каллас іноді відходить від традиційного виконання, вносячи зміни в темп та динаміку, що може спотворювати композиторський задум» [35, с. 90].

Всі наведені вище критичні зауваження свідчать про те, що незважаючи на свій великий талант і популярність, Марія Каллас також стикалася з викликами та критикою, що впливали на сприйняття її виступів деякими сегментами оперної спільноти.

3.2.5 Стильові особливості творчості Марії Каллас у зрілому періоді: резюме

Зрілий період кар'єри Марії Каллас вважається одним з найбільш видатних в історії оперного мистецтва, оскільки він відмічений значними досягненнями, інноваційним підходом до виконання, а також глибоким впливом на світову оперну культуру. Її виконавський стиль у цей період характеризується рядом ключових аспектів.

Вокальна майстерність. Каллас була відома своєю неперевершеною технікою бельканто, здатністю втілювати складні вокальні лінії з

незвичайною чистотою та емоційною глибиною. Вона з успіхом виконувала ролі, що вимагали значного вокального діапазону та технічної складності, такі як Норма та Медея.

Емоційна виразність. Каллас мала унікальну здатність відчувати і передавати глибокі емоції через музику. Її інтерпретації часто згадуються саме за емоційну зворушливість і здатність змушувати аудиторію переживати події сюжетів разом із нею.

Акторські здібності. Марія Каллас вважалася не тільки співачкою, а й видатною акторкою. Її здатність перетворювати оперні виступи на справжні драматичні події відзначена критиками та шанувальниками. Вона інтуїтивно розуміла психологію своїх персонажів, що дозволяло їй глибоко занурюватися в кожную роль.

Інноваційний підхід. Каллас відома своїм новаторським підходом до інтерпретації оперних ролей. Вона не боялася експериментувати з музичними і сценічними традиціями, часто вносячи зміни у темп, динаміку та характер виконання, що робило її виступи унікальними та свіжими.

3.3 Виконавський стиль Марії Каллас у пізній період творчості

Пізній період кар'єри Марії Каллас, який охоплює роки після 1965 і до її останніх публічних виступів, відзначається значними змінами у її вокальному та виконавському стилях. Цей період характеризується зменшенням кількості оперних виступів та зосередженням на концертній діяльності, а також участю в творчих проєктах, таких як майстер–класи.

У пізній період своєї кар'єри Каллас рідше з'являлася в оперних постановках, проте продовжувала давати концерти, які часто включали виконання знаменитих арій з її репертуару. Також вона зайнялася педагогічною діяльністю, проводячи майстер–класи в Джульєрдській школі, які були задокументовані та випущені як серія навчальних фільмів.

З приводу її виконання у пізній період Лоренцо Фабрічі зауважує: «Навіть у свої пізні роки, коли голос Каллас вже не мав тієї сили, що раніше, її здатність інтерпретувати музику залишалася бездоганною» [41, с.88].

У пізні роки голос Каллас втратив деяку частину своєї колишньої потужності та еластичності, однак її вокальне вираження залишалося глибоким та емоційно зарядженим: «Хоча вищі ноти вже не такі яскраві, Каллас продовжує вражати слухачів своєю здатністю передавати емоційну глибину» [35].

З віком Каллас стала більше зосереджуватися на виразності та драматургії своїх виступів. Акторська майстерність дозволила їй продовжувати зачаровувати аудиторію, незважаючи на певні вокальні обмеження: «Виступи Каллас залишаються надзвичайно зворушливими, особливо завдяки її акторській виразності, яка допомагає компенсувати будь-які вокальні недоліки» [86]. Пізній період кар'єри Марії Каллас відображає її здатність адаптуватися до змін у своїх вокальних можливостях, зберігаючи при цьому емоційну силу та артистичну привабливість. Це підтверджує її статус однієї з найвеличніших оперних співачок всіх часів, чия музична і сценічна присутність продовжує надихати й після того, як її прямі виступи вже завершилися.

У пізньому періоді своєї кар'єри Марія Каллас зменшила кількість оперних виступів, зосередившись замість цього на концертній діяльності. Ці концерти часто включали вибрані арії з її найвідоміших ролей, що давали можливість публіці відчувати її артистичну майстерність у менш формалізованому середовищі. Аналіз цих виступів демонструє, як Каллас адаптувала свій підхід, зберігаючи емоційну виразність незважаючи на зміни в голосі.

Каллас часто обирала арії, які дозволяли їй максимально використовувати свої сильні сторони, такі як емоційна виразність і драматична інтерпретація, мінімізуючи навантаження на більш слабкі

верхні ноти: «На концертах Каллас продемонструвала свою незмінну здатність творити музичне мистецтво, вибираючи ті арії, що підкреслюють її темброві особливості і виразність» [17, с. 142].

Концерти давали Каллас можливість безпосередньо спілкуватися з аудиторією, використовуючи не тільки музику, а й особистісний шарм, щоб створити глибокий зв'язок зі слухачами: «На сцені Каллас не просто співачка; вона є розповідачем історій, чия пристрасть і особистість випромінюють крізь кожну ноту та слово» [104, с. 115].

Пізні концерти Каллас дозволили їй продовжувати свою артистичну діяльність у період, коли вокальні можливості могли бути обмежені. Вона змогла адаптуватися до цих обмежень, зосередивши увагу на тому, що вона могла зробити найкраще — вражати і взаємодіяти з аудиторією: «Хоча голос Каллас уже не той, що був на піку її кар'єри, її здатність викликати глибокі емоції залишається незмінною. Її концерти — це свідчення її неперевершеної здатності звертатися до сердець своїх слухачів» [44, с. 77].

Аналіз концертних виступів показує, як Марія Каллас змогла використовувати свій пізній період не як занепад кар'єри, а як можливість для нових видів артистичного вираження і спілкування з аудиторією, демонструючи свою витонченість і артистичну зрілість.

Висновки до розділу 3.

Зміни у виконавському стилі Марії Каллас від раннього до зрілого періоду. Марія Каллас, відома своїм винятковим вокальним та акторським талантом, продемонструвала значні зміни у своєму виконавському стилі з раннього періоду своєї кар'єри до зрілого періоду. Ці зміни стосувалися як вокальних технік, так і акторського підходу.

У ранньому періоді Каллас вже вирізнялась своїми вокальними здібностями, але її голос ще розвивався. Її виступи характеризувалися

великою технічною складністю та здатністю до швидких колоратурних проходів: «Молода Каллас показує вражаючу технічну зрілість у своїх ранніх виступах, але іноді її голос звучить дещо невпевнено» [93, с.123].

З часом голос Каллас набув більшої глибини та емоційного резонансу. В зрілому періоді вона стала більш майстерно використовувати динамічні переходи та емоційну інтерпретацію, що дозволило їй донести складність і багатогранність своїх персонажів: «У зрілі роки Каллас демонструє неймовірну глибину і виразність, її виступи в 'Norma' і 'Medea' є свідченням її вокальної та емоційної еволюції» [41, с.88].

У ранні роки Каллас часто фокусувалася на технічному аспекті вокального виконання, що іноді могло відволікати від її акторської інтерпретації: «Хоча технічно бездоганна, Каллас іноді здається занадто концентрованою на вокальному виконанні, що зменшує її акторський вплив» [120, с.106]. В зрілому періоді Каллас розвинула свої акторські здібності до такого рівня, що кожен її виступ ставав справжнім драматичним дійством. Вона могла передати складні емоції і переконливо втілити психологічний портрет своїх персонажів: «В зрілі роки Каллас знаходить ідеальний баланс між вокальною виразністю та акторською переконливістю, що робить її виступи в "Травіаті" особливо вражаючими» [120, с.145].

Порівняння раннього і зрілого творчих періодів показують, як Марія Каллас змогла адаптувати і вдосконалити свій виконавський стиль, перетворивши свої ранні недоліки на зрілі переваги, що зробило її однією з найвідоміших фігур в оперному мистецтві.

Виконавський стиль Марії Каллас: зрілий період vs пізній період. Марія Каллас, одна з найзнаменитіших оперних співачок ХХ століття, продемонструвала помітні зміни у своєму виконавському стилі від зрілого до пізнього періоду своєї кар'єри. Ці зміни відображають адаптацію

Каллас згідно своїм вокальним можливостям та персональним уподобанням.

В зрілий період Каллас була на піку своїх вокальних можливостей. Її голос відрізнявся великою потужністю, гнучкістю та виразністю, що дозволяло їй блискуче виконувати великий спектр ролей від драматичних до колоратурних. У пізньому періоді Каллас стикається з вокальними викликами, включаючи втрату деякої виразності та стабільності голосу. Вона стала обирати репертуар, який менше навантажував її голос, і зосередилася на вираженні емоцій через музику: «Незважаючи на втрату деякої чистоти голосу, Каллас зберегла свою здатність емоційно взаємодіяти з аудиторією» [44, с.77].

Стосовно акторських змін: у зрілий період Каллас була відома своєю здатністю втілювати образи складних драматичних персонажів, використовуючи вокальні і акторські навички для створення повноцінних сценічних образів: «Кожен виступ Каллас – це майстер–клас з акторської майстерності» [51, с.78]. З часом акторська виразність Каллас набула більшої глибини, що дозволило їй компенсувати вокальні обмеження. Її виступи стали більш зосередженими на емоційному зв'язку з аудиторією: «Каллас перетворила свої концерти в інтенсивні емоційні події, де кожен жест та вираз обличчя має значення» [104, с.119].

Перехід від зрілого до пізнього періоду кар'єри Марії Каллас відображає її здатність адаптуватися до змін у своїх вокальних здібностях та зосередити увагу на глибині акторської виразності. Незважаючи на фізичні обмеження, вона змогла зберегти свій статус видатної артистки, чия спадщина продовжує впливати на оперне мистецтво.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота зосереджена на аналізі трансформацій у виконавському стилі Марії Каллас, яка залишила значний слід у світі оперного мистецтва. Вивчення її вокальної та сценічної майстерності дозволило глибше зрозуміти зміни у вимогах і смаках оперної аудиторії протягом XX століття. Дослідження сфокусувалося на життєвому і творчому шляху Марії Каллас, в рамках якого було проаналізовано, як її особистісне зростання впливало на еволюцію її виконавського стилю. Виконуючи завдання, що визначають мету дослідження, був проведений аналіз партій, виконаних Марією Каллас в оперних виставах та фільмі, які стали ключовими для розуміння її артистичної ідентичності.

Розробка періодизації творчості Марії Каллас дозволила систематично вивчати і спостерігати зміни у її стилі виконання на різних етапах кар'єри. Розроблена нами періодизація допомогла краще зрозуміти, як вокальні та акторські навички Каллас розвивалися у відповідь на особистісні переживання та зміни в оперній індустрії.

Дослідження охопило аналіз основних тенденцій та особливостей оперного жанру в XX столітті. Це дало змогу краще зрозуміти культурний та соціальний контекст, в якому Каллас формувала своє мистецтво, включаючи її відповідь на артистичні виклики та смаки аудиторії. Враховано вплив таких значних світових подій, як Друга світова війна та соціальні зміни післявоєнного часу, які впливали на оперну індустрію та артистичні перспективи в цілому. Це допомогло зрозуміти, як зовнішні обставини впливали на кар'єрні рішення та виконавські інновації Марії Каллас.

В дипломній роботі проведене комплексне дослідження, яке охопило аналіз ключових періодів у творчому шляху Марії Каллас та змін у її виконавському стилі. Для аналізу були вибрані видатні ролі, які

дозволили виявити особливості її вокальної техніки, акторської майстерності та інтерпретаційного підходу в різні етапи кар'єри.

Проаналізовані ролі включають:

- Медея у опері Луїджі Керубіні «Медея»
- Тоска у опері Джакомо Пуччіні «Тоска»
- Норма у опері Вінченцо Белліні «Норма»
- Аїда у опері Джузеппе Верді «Аїда»
- Сантуцца у опері П'єтро Масканьї «Сільська честь»
- Беатріче у опері Франца фон Зуппе «Бокаччо»

Крім оперних виступів, також було проаналізовано її виступ у фільмі «Медея», який додав новий вимір у розуміння її здібностей та впливу на мистецтво.

Отже, підбиваючи підсумки дослідження, що ґрунтовно демонструє еволюцію виконавського стилю Марії Каллас, виокремимо наступні тези:

1. *Еволюція вокального стилю.* Каллас постійно розвивала свій вокальний стиль, від високої технічної складності в ранні роки до більш емоційно забарвленого і театрального виконання в зрілі та пізні періоди. Зокрема, співачка змінила свій підхід до вокальної техніки, акцентуючи увагу на виразності та емоційному зв'язку з аудиторією.

2. *Акторська майстерність.* Розгорнутий аналіз акторських навичок М. Каллас показав, як вона використовувала свої вокальні здібності для створення глибоких драматичних образів, що з часом стало ключовим елементом її виступів.

3. *Вплив на оперне мистецтво.* Каллас суттєво вплинула на оперний жанр, вносячи інновації в інтерпретацію та виконання, що відобразилось на зміні смаків оперної аудиторії і загалом на розвитку оперного мистецтва.

Висновки з дослідження підкреслили, що Марія Каллас не лише вплинула на розвиток оперного співу, але й залишила значний слід у мистецькій спадщині, демонструючи унікальний зв'язок між вокальною майстерністю та акторською виразністю. Її кар'єра та виконавський стиль стали важливим предметом для вивчення в контексті еволюції оперного мистецтва та його впливу на культурні процеси.

Перспективи для подальших досліджень. Отримані результати дослідження надають викладачам та студентам зразки аналізу виконавських навичок та інтерпретаційних стратегій оперного співака. Вони можуть слугувати моделлю для подальших розвідок у сфері музикознавства та оперного виконавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барнич М. М. Акторське «переживання ролі» як творчий процес: дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, КНУКіМ, 2007. 170 с.
2. Гнидь Б. Історія вокального мистецтва. Київ, НМАУ, 1997. 320 с.
3. Драч І. Феномен Каллас. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 2024. Вип. 139. С.143 -157.
4. Іванова І., Куколь Г., Черкашина М. Історія опери: Західна Європа XVII – XIX століття. За ред. М. Черкашиної. Київ, Заповіт, 1998. 384 с.
5. Катрич О. Т. Індивідуальний стиль музиканта-виконавця (теоретичні та естетичні аспекти): дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського. Київ, 2000. 173 с.
6. Катрич О. Стиль музиканта-виконавця: Теоретичні та естетичні аспекти. Київ, НМАУ, 2000. 99 с.
7. Катрич О. Стильові аспекти музично-виконавської інтерпретації. Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 2000. Вип. 5: Музичне виконавство. С. 59–65.
8. Микиша М. В. Практичні основи вокального мистецтва. Київ, Музична Україна, 1971. 92 с.
9. Стахевич О. Вокальне мистецтво Західної Європи: творчість, виконавство, педагогіка: дослідження. Київ: НМАУ ім. П.І.Чайковського, 1997. 272с.
10. Стахевич О.Г. З історії вокально-виконавських стилів та вокальної педагогіки. Посібник. НОВА КНИГА, 2013. 176 с.
11. Старикова О. П. Створення вокально-сценічного образу в оперному жанрі (на прикладі партії Віолетти з опери Дж. Верді «Травіата»). Аспекти історичного музикознавства. Вип. 12, 2018. С. 143-157.

12. Черкашина-Губаренко М. Оперний театр у мінливому часопросторі. Харків : Акта, 2015. 360 с.
13. Шуляр О. Д. Історія вокального мистецтва: монографія. Ч. I. 2-ге видання, перероблене та доповнене. Івано-Франківськ, 2014. 391 с.
14. Abbate C., Parker R. A History of Opera. W. W. Norton & Company, 2015. 656 p.
15. Allegri R. Callas by Callas: The Secret Writings of La Maria. Universe, 1998. 168 p.
16. Ardoin J. Callas: The Art and the Life — The Great Years. Holt, Rinehart and Winston, 1974. 282 p.
17. Ardoin J. The Callas Legacy: Amadeus, 2003. 264 p.
18. Ardoin J. Callas at Juilliard: The Master Classes. Amadeus, 2003. 324 p.
19. Bagnoli G. La Scala Encyclopedia of the Opera: A Complete Reference Guide. Simon & Schuster, 1993. 400 p.
20. Barelli L. «La Musica», 1945. P. 112
21. Becoming Callas — «What made her so special?»
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=YT3RsEKZYV8>
22. Beechem T. A Mingled Chime: Leaves from an Autobiography. Arrow (A Division of Random House Group), 1979. 272 p.
23. Belcher D. An Opera Diva and Her Gems Return to the Spotlight. The New York Times, 2024. URL:
<https://www.nytimes.com/2023/05/26/fashion/jewelry-maria-callas.html?searchResultPosition=3> (дата звернення 05.05.2024).
24. Burton H. Leonard Bernstein. Faber & Faber, 2017. 608 p.
25. Callas M. Rischiai d'avvelenare la Simionato. «Oggi», XIII, n. 5, 1957. P. 20-22.
26. Callas M. Maria Callas: The Exhibition. Silvana Editoriale, 2017. 256 p.
27. Callas (Full Film), Tony Palmer Films —
<https://www.youtube.com/watch?v=iKWUOvXYJbM>

28. Callas - Intervista sugli spettacoli alla Scala - <https://www.youtube.com/watch?v=RtUi-dm518U> (дата звернення 05.03.2024).
29. Carter J. «Opera Monthly», 1950. P. 65
30. Castellani M. «Il mondo dell'opera», 1947. P. 134.
31. Cederna C. Maria Callas. Nottetempo, 2023. 89 p.
32. Clark P. From the Archives: American Opera at the Met, 1910–1937. The Metropolitan Opera. URL: <https://www.metopera.org/discover/archives/notes-from-the-archives/from-the-archives-american-opera-at-the-met-19101937/>(дата звернення 10.02.2024.).
33. Cossotto F. «Memorie», 1952. P. 142.
34. Corelli F. «Memorie», 1972. P. 202.
35. Cortes A. «Archivio dell'Opera», 1964. P. 90.
36. Csampai A. Callas: Images of a Legend. Stewart Tabori & Chang, 1996. 259 p.
37. Edwards A. Maria Callas: An Intimate Biography. St. Martin's Griffin, 2017. 347 p.
38. Dal Corobbo F. The Voice, the Performing Art, the Repertoire: Maria Callas` Legacy between Past and Future. Tesi di Laurea. Università degli Studi di Padova, Università Ca' Foscari Venezia, 2019. 600 p.
39. Di Gaetani J. L. The definitive diva: the life and career of Maria Callas. NC: McFarland & Company, 2021. 193 p.
40. Di Stefano J. «Memorie», 1949. P. 98.
41. Fabricci E. «Rassegna di spettacoli musicali», 1954. P. 88.
42. Fairman R. Callas – The Juilliard Master Classes. Opera, September 1983. P. 953-958.
43. Fogel H. Review of “Maria Callas in Paris: Great Arias from French Opera”. The Opera Quarterly, 2(1), 1984. P. 167-169.
44. Ford A. «The Voice of the Opera», 1950. P. 77.

45. Fuchs A. In Search of the True Sound of an Artist: a Study of Recordings by Marian Callas. Degree of Master of Philosophy. Stellenbosch University, 2006. 358 p.
46. Gage N. Greek Fire. The Story of Maria Callas and Aristotle Onassis. New York, 2000. 640 p.
47. Galatopoulos S. Maria Callas: Sacred Monster. Simon & Schuster, 1999. 544 p.
48. Galatopoulos S. Callas: La Divina, Art That Conceals Art. London House & Maxwell, 1970. 218 p.
49. García M. Traité complet de l'art du chant. Minkoff, 1985. 107 p.
50. Giuliani M. Intervista per una rivista musicale, 1960. P. 22.
51. Giuliani M. «Oggi a teatro», 1964. P.78.
52. Gruber P. The Metropolitan Opera Guide to Recorded Opera. W. W. Norton & Company, 1993. 782 p.
53. Guandalini G. Callas L'ultima Diva. Eda, Torino, 1987. 344 p.
54. Heurich F. Das Letzte Märchen. Maria Callas100-geburtstag sopranistin diva. URL: <https://www.br-klassik.de/aktuell/news-kritik/maria-callas-100-geburtstag-sopranistin-diva-100.html> (дата звернення 16.01.2024).
55. Huck W. Tosca – Four Callas Toscas. The Opera Quarterly, 2(3). 1984. P. 175-178.
56. Huffington A. Maria Callas: The Woman behind the Legend. Cooper Square Press, 2002. 416 p.
57. Jacobshagen A. Maria Callas: Kunst und Mythos. Kindle Scribe, 2023. 337 p.
58. Johnson M. Memoirs, 1948. P.45
59. Karossi A. «I miei anni con la Callas», 1992. P. 32.
60. Kesting J. Maria Callas. Quartet Books, 1992. 400 p.
61. Kolesis N. Maria Callas Greek Myth a Opera. Kindle Scribe, 2018. 130 p.
62. Langridge Ph. Definitive Opera Encyclopedia. Flame Tree, 2017. 384 p.

63. Lambton S. *The Callas Imprint: A Centennial Biography*. 2023. 676 p.
64. Lawton D. Review of “Callas: In Her Own Words.” *The Opera Quarterly*, 6(2). 1988. P. 156-160.
65. Legge V. «I miei ricordi», 1954. P. 150.
66. Lehmann L. *How to Sing* (trans. Richard Aldrich). New York: Macmillan, 1916. 237 p.
67. Lesueur F. *Hommage à Maria Callas: 1977–2007*. URL: <https://www.forumopera.com/v1/dossiers/callas-index.html> (дата звернення 12.01.2024).
68. Levine R. *Maria Callas: A Musical Biography*. Black Dog & Leventhal, 2003. 224 p.
69. Linakis S. *Diva: The life and death of Maria Callas*. Prentice-Hall, 1980. 169 p.
70. Loew D. *Callas: As They Saw Her*. UNKNO, 1986. 264 p.
71. Macy L. W. *The Grove Book of Opera Singers*. Oxford University Press, 2008. 626 p.
72. Maria Callas, a Portrait, documentario. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VFAh6vcsKFU> (дата звернення 14.02.2024).
73. Maria Callas le centenaire (2023). URL: <https://www.forumopera.com/dossier/mariacallas-le-centenaire> (дата звернення 15.02.2024).
74. Maria Callas International Club. URL: <https://www.talkclassical.com/threads/mariacallas-international-club.67516> (дата звернення 12.02.2024).
75. Maria Callas Interview with Mike Wallace. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VDoyFth1OnU> (дата звернення 20.03.2024).

76. Maria Callas «O patria mia» from AIDA (1953).
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=NCrQqo1Ujrw> (дата звернення 20.03.2024).
77. Maria Callas sings «Casta Diva» (Bellini: Norma, Act 1).
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=s-TwMfgaDC8> (дата звернення 20.03.2024).
78. Maria Callas sings Rossini: Il barbiere di Siviglia: "Una voce poco fa" (Hamburg, 1959)URL:https://www.youtube.com/watch?v=9bbrVLyrlm8&ab_channel=WarnerClassics (дата звернення 20.03.2024).
79. Maria Callas sings «Vissi d'arte» (from Puccini: Tosca) – Paris, 1958.
<https://www.youtube.com/watch?v=lxNThjjuqBk> (дата звернення 20.03.2024).
80. Maria Callas & Edward Downes (Fragmentos De La Entrevista - Callas La Divina) 1967/1968.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=1bVuNhCmEAs> (дата звернення 11.04.2024).
81. Martinez J. «La Jornada», 1953. P. 134
82. McGinnis P. Y. The Opera Singer's Career Guide: Understanding the European Fach System. Scarecrow Press, 2010. 336 p.
83. Meneghini G., Allegri R. My Wife, Maria Callas. Farrar Straus Giroux, 1982. 331 p.
84. Mitchell R. Opera in a New Age: Mass Media, the "Popular", and Opera, 1900-1960. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. University of Michigan, 2014. 336 p.
85. Monty E. «Palcoscenico. Rivista di Arte Teatrale 20», 1947. P. 158.
86. Morelli S. «Notizie sull'opera italiana», 1950. P. 158.
87. Nayeri F. In Maria Callas's Career, La Scala Played a Major Role. The New Yourk Times, 2024.
URL:<https://www.nytimes.com/2024/01/20/arts/music/maria-callas-la-scala.html?searchResultPosition=2> (дата звернення 02.05.2024).

88. NORMA - Callas, Del Monaco, Simionato - Scala 1955 (Complete Opera Bellini) - <https://www.youtube.com/watch?v=zIZlfLFcfT4> (дата звернення 22.03.2024).
89. Opera Magazine. Maria Callas. URL: <https://www.scopalto.com/opera-now/716/maria-callas> (дата звернення 02.04.2024).
90. Opera News. «Maria Callas and her artistic influence», 1982. P. 30-34.
91. Osborne C. L. Opera As Opera: The State of the Art. Bch Fulfillment & Distribution, 2018. 827 p.
92. Peters R. Analysis of the influence of Callas on the art of opera, 1998. P. 134.
93. Petrolli A. La Divina Callas: Vita ed Arte. Rovereto, 1991. 460 p.
94. Petsalis-Diomidis N. The Unknown Callas: The Greek Years. Amadeus, 2001. 672 p.
95. Plotkin F. Opera 101: A Complete Guide to Learning and Loving Opera. Hachette Books, 1994. 494 p.
96. Plotkin F. 2016. Living and Learning with "Madama Butterfly". URL: <https://www.wqxr.org/story/living-and-learning-madama-butterfly/> (дата звернення 10.04.2024).
97. Predota G. On This Day 2 December: Maria Callas Was Born. 2023. URL: <https://interlude.hk/on-this-day-2-december-maria-callas-was-born/> (дата звернення 10.04.2024).
98. Pucci M. «L'Osservatore dell'Opera», 1950. P. 175.
99. Renzi S. «Musica espressa», 1946. P. 105.
100. Ricci L. «Opera Chronicle», 1954. P. 101.
101. Riggs G. S. The Assoluta Voice in Opera. 1797–1847. North Carolina — London: McFarland, 2003. 249 p.
102. Robinson M. «Opera magazine», 1950. P. 90.

103. Rose A. Annotation by CALLAS Cherubini — Medea (La Scala, 1957) — PACO206 URL: <https://www.pristineclassical.com/products/paco206> (дата звернення 19.02.2024).
104. Rovera J. Maria Callas: Le voci dell'opera. Uno studio su vari aspetti della sua carriera operistica, 1995. P. 115-120.
105. Rutherford S. Voices and singers. University of Manchester, 2012. The Cambridge Companion to Opera Studies. P. 117-138.
106. Santini M. «Opera review», 1945. P. 78.
107. Scott M. Maria Meneghini Callas. New York: Simon & Schuster, 1991. 312 p.
108. Schwartz A. «Musical Review», 1965. P. 150.
109. Seletsky R. E. The Performance Practice of Maria Callas— Interpretation and Instinct in The Opera Quarterly, 2004. Vol. 20, № 4. P. 587–602.
110. Solly R. «Musical America», 1948. P. 112.
111. Sutherland R. Maria Callas: Diaries of a Friendship. Constable, 1999. 256 p.
112. The Callas Debate (Processo alla Callas) (1978) in Nuova Rivista musica italiana, XIII. P. 7–28. URL : <https://www.talkclassical.com/threads/the-callas-debate-processo-alla-callas.70099/> (дата звернення 15.03.2024.).
113. The New York Times. Reviews of Callas' performances, 1971-1974, P. 3-7.
114. Tosi B. (1997). Giovane Callas. Maria Callas Associazione culturale. 229 p.
115. Verral A. The Impact of Technology on the Musical Content, 1972. 89 p.
116. Villalba Sebastián J. Elvira de Hidalgo: De prima donna a maestra de Maria Callas. Fórcola Ediciones, 2021. 576 p.
117. Vinci L. «Palcoscenico e spettacolo» Rivista di Arte Teatrale, 1950. P. 132.
118. Volf T. Maria Callas : Lettres et mémoires, Albin Michel, 2019. 608 p.

119. Volf T. Maria by Callas: In her own words (100th Anniversary edition). ASSOULINE, 2023. 256 p.
120. Wink P. Prima Donna: The Psychology of Maria Callas (Inner Lives). Oxford University Press, 2020. 296 p.
121. Willson K. Maria Callas: Vita e Arte. Sintesi della vita e delle realizzazioni artistiche della Callas, 1947. P. 142-149.
122. Wisneski H. Maria Callas: The Art Behind the Legend. Doubleday, 1975. 422 p.
123. Wulff H. J. Callas Assoluta. Kieler Beiträge zur Filmmusikforschung, 2023. P. 150-155.
124. Woolfe Z. Maria Callas Was Opera's Defining Diva. She Still Is. The New York Times, 2023.
URL:<https://www.nytimes.com/2023/11/29/arts/music/maria-callas-centennial.html?searchResultPosition=1> (дата звернення 07.05.2023)